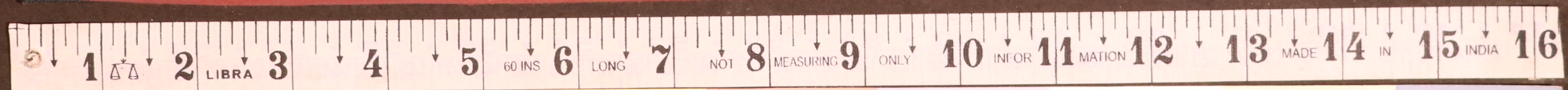
No. ६ घ

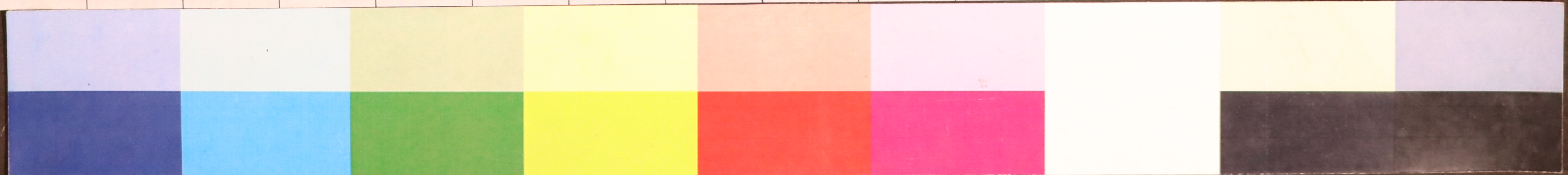
Title सिद्धान्तकौमुदी वैदिकस्वरप्रक्रिया

Author रामचन्द्रभट्ट:

Extent ६४ पत्र Age

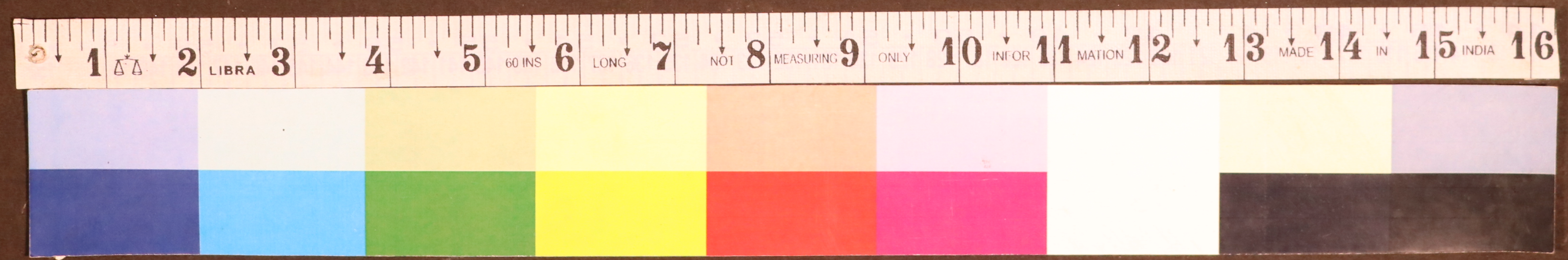
Subject व्याकरण

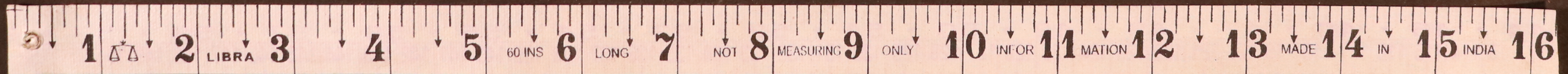

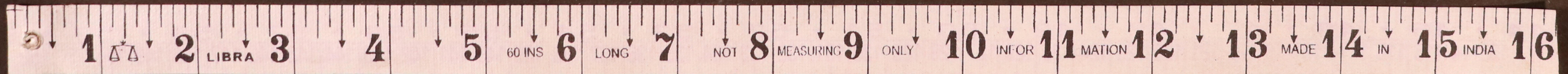

३५८

ॐश्रीगणेशायनमः छंदसिपुनर्वस्वोरेकवचनं द्वयोरेक
वचनंवास्यात् पुनर्वसुर्नक्षत्रं पुनर्वसूवा लोकेतुद्विवचनं
मेवा विशाखयोश्च प्राग्वत् विशाखानक्षत्रं विशाखे
वा षष्टीयुक्तश्छंदसिवा षष्ठ्यंतेनयुक्तः पतिशब्दःछंद
सिघिसंज्ञोवास्यात् क्षेत्रस्यपतिनावयं इहवेतियोगंवि
भज्यछंदसीत्यनुवर्त्तते तेनसर्वेविधयश्छंदसिवैकल्पि
काः वहुलंछंदसीत्यादिरस्यैवप्रपंचः यचिभं नभोंगि

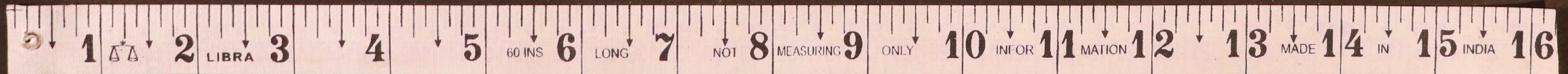
रोमनुषांवत्युपसंख्यानो नभसातुल्येनभस्वत् भत्वादुत्वा
भावः अंगिरस्वदंगिरः मनुष्वदग्ने जनेरुसीतिविहित उ
सिप्रत्ययोमनेरपि बाहुलकात् वृषण्वस्वश्वयोः वृषवर्ष
कंवसुयस्यसः वृषण्वसुः वृषाश्वोयस्यसवृषणश्वः इ
होनर्वर्त्तिनींविभक्तिमाश्रित्यपदत्वेसतिनलोपः प्राप्तोभत्वा
द्वार्यते अनपवपदांतस्येतिणत्वनिषेधोपिन अल्लोपोन इ
तित्वनअत्रेपित्वात् अपस्मणादीनिछंदसि पत्तानिछंदसि

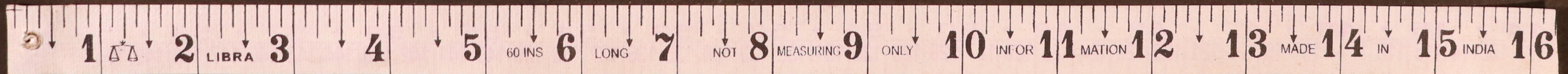
सि·

३५५

एतानिछंदसिसाधूनि भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोगंसंज्ञाद्व
यंबोध्यं तथाचवार्त्तिकं उभयसंज्ञान्यपीतिवक्तव्यमिति सस्
ष्टुभास ऋक्कतागणेन पदत्वात्कुत्वं भत्वाज्जश्त्वाभावः जश्त्ववि
धानार्थायाः पदसंज्ञायाः भत्वसामर्थ्येनवाधात् नैनंहिन्वंत्य
पिवाजिनेषु अत्रपदत्वाज्जश्त्वं भत्वात्कुत्वाभावः तेप्राग्धातोः
छंदसिपरेपि व्यवहिताश्च हरिभ्यांयाह्योकंश्च आमंद्रैरि
द्रहरिभिर्याहि इंधिभवतिभ्यांच आभ्यांपरोलिट् कित्स्यात्

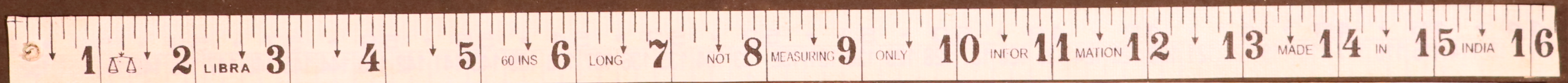
समीच्येदस्युहंतमं पुत्रईधे अथर्वणः बभूवइदं प्रत्याख्यातं इंद्रेभ्यश्छंदो
विषःपत्वात् मयोवुकोनित्यत्वात्नाभ्यांलिटः किंवचनानर्थकामिति
इतिप्रथमोध्यायः तृतीयावहोश्छंदसि जुहोतेःकर्मणितृतीयास्यात्
द्वितीयाच यवाग्वाग्निहोत्रंजुहोति अग्निहोत्रशब्दोत्रहविषिनिवर्त्तते य
स्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्य— पयोम्यादिप्रयोगदर्शनात् अग्नेयोरु
पत्त इतिव्युत्पत्तेश्च यवाग्वाख्यंहविर्देवतोद्देशेनत्यक्त्वाप्रतिपत्तीत्यर्थः
द्वितीयाब्राह्मणे ब्राह्मणविषयेप्रयोगेदिवस्तदर्थस्यकर्मणिद्वितीयस्या

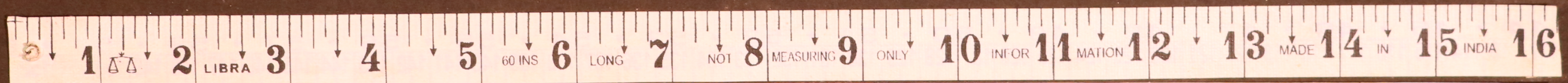
सि·

त् षष्ठ्यपवादः ग्रामस्यतदहः सभायांदीव्येयुः चतुर्थ्येवहुलंछंदसि
षष्ठीस्यात् पुरुषमृगश्चंद्रमसे गोधाकालकादार्वाघाटस्तेवनस्पतीनां।
म्य इत्यर्थः षष्ठ्यर्थेचतुर्थीतिवाच्यं याखर्वेणपिबति तस्यैखर्वः यजेश्चक
रणे इहछंदसिवहु षष्ठी घृतस्यघृतेनवायजते: वहुलंछंदसि अ
दाद्वस्वादेशःस्यात् वभ्रांनूनं लङि· मंत्रे घेतिह्वेर्लुक् अडभावः सक्षिष्य
मे हेमंतशिशिरावहोरात्रेचछंदसि द्वंद्वः पूर्ववल्लिंगः हेमंतश्चशिशि
रश्चहेमंतशिशिरौ अहोरात्रे अदिप्रभृतिभ्यः शपः वहुलंछंदसि वृत्रंह

३

नतिह्वरुहा अहिशयनउपघ्न अत्रलग्न अदादिभ्नेपिक्तविल्लक ।
त्रार्थेनोदेवाः जुहोत्यादिभ्यः श्लु बहुलंछंदसि दांतिप्रियाणिविद्धस अ
मत्रापि धूर्णंविवष्टि मंत्रेघसह्वरणशवृदहाद्वृचकृगमिजनिभ्योले ।
पभ्योलेर्लुक्स्यान्मंत्रे अक्रन्नमीमदंनहिं ह—देशस्यगमहनेत्सुपथा
लोपेशासिवसीतिषः मार्जुर्मित्रस्य धूर्तिप्रणाञ्जर्यस्य नशेर्वेनिकुत्वं स
रुचोवेनश्रावः मानश्राधक आदित्याकावांनग्रहणं आःशायावाष्टथि
वी परावग्भिरभ्रचया अक्रन्नघासः त्वेरपिंजागवांसो अनुगमन् मं
त्रग्रहणंब्राह्मणस्याप्युपलक्षणं अत्तनवा अस्पदंताः विभाषानहृतेर्नें

सि॰ ह नता ग्रग्रस्थन्नजनिष्टहिषः द्वितीयोध्यायः ॰ अभ्युत्सादयांप्रजनयां

चिकयांरमयामकः पावयांक्रियाद्विदामकुन्निध्वंदसि आवेष्ठवन्नषेलु

डि॰ आम अक—मन प्रयोगस्य अभ्युत्सादयामकः अभ्युदसीषददितिलो

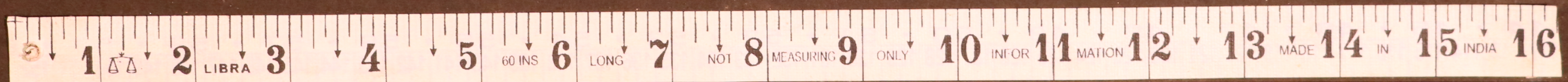
के प्रजनयामक आजीजनदित्यर्थः चिकयामकः अचैषीदित्यर्थेचिनो

तेराम् द्विर्वचनंकुर्वाच रमयामकः अरीरमत् पावयांक्रियात् पाव्या

दितिलोके विदामकुन् अवेदिषुः गुपेश्छंदसि ह्वेषड्गा ग्रहानन् गुपनं

पुर्वं अगोपमभित्यर्थः नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः ह्वेषङ् मानी

यतोजरिलः कामममनयीः मात्वाग्निर्ध्वनयीत् ह्रस्वदहिभ्यांश्छंदसि ह्वे

नञ्जा इदंतेभ्योकरंनमः अमदत् अदनत् स्मानोः स्मानुमाकृहत् छंदसि

निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्या

पृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्य भाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि कृंतते र्निस पूर्वात् का

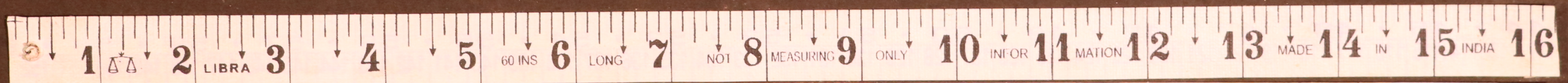
पिशन्नेएपत् आद्यंतयोर्विपर्यासः निसःषत्वंच निष्टर्क्यंचि न्वीतपशुकामः

देवशब्देउपपदेहूयते र्जुहोतेर्वाक्यपदीर्घश्च स्पर्द्धतेवाउदेवहूये प्रउन्

न्नाभ्यांनयतेक्यप् प्रणीयः उन्नीय उच्छिषेःक्यप उच्छिष्यः मृङ्

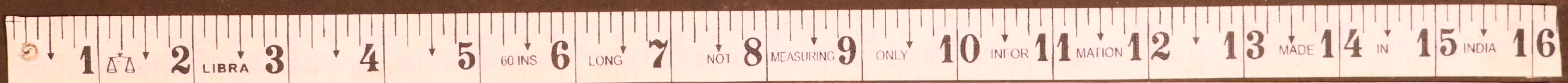
स्तृञ्ध्वरतिभ्यो यत् मर्यः स्तर्या स्त्रियामेवाय ध्वर्यः खनेर्यत्ण्यतौ च

नः खान्यः यजेर्यः अर्धर्च्चैर्दैवायकर्मणे देवयज्यायै आङ् पूर्वात्प्रच्छेकं

सि॰

आत्मध्यं धरुणं वाजयंति सोमस्य तेः कायसप्रत्ययः प्रतिषेधः ब्रह्मणि वदेर्ण्य
त् ब्रह्मवाद्यं लोकं जयटः सपिकायमनिकायप्यतो भवतेश्लो नेस्त्वाप्न् भा
वः स्नाव्यः उपसर्गाद्धिनोतेर्ण्यत् आयादेशश्छन्दे उत्तरपदे उपवाय्य
इदं हिरण्यपरिनिवक्तव्यं उपचेयपृडमेवान्यत् म्डस्वलेपृडचे यस्मादि
ग्रपथलक्षणः कः छंदसि वनसनरक्षिमथां पश्पः कर्मण्युपपदे इन्नस्या
त् ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं उतनो गोषणिं धियं ये पथां पथिरक्षयः वनरक्षो
पथिरक्षी हविर्मथीनामभि छंदसि सहः ण्विः स्यात् ऋतनाषाट् वहश्च
प्रष्ठवाट् दित्यवाट् योगविभाग उत्तरार्थः कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट्

एषुवहेर्म्युट्स्यात् छंदसी कव्यवाहनः पुरीषवाहनः पुरीष्यवाहनः

हव्येऽनंते:पादं अग्निर्नोहव्यवाहनः अग्नि— हव्यवाहनः पादमध्येत

वहभ्येतिणिविरेव हव्यवालग्निराजरः पितानः जनसनखनक्रमोविट् । मग १

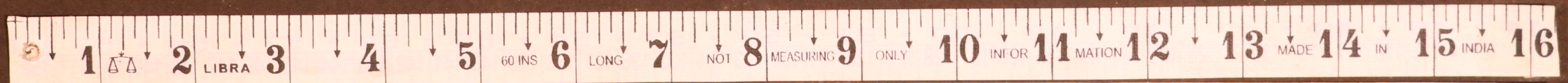
विड्नोरित्यात्वं अब्जाःगोजाः गोषाइंदोनषाअसि मनोतेरनशनिषवं २

पंभ्युभ्येभिर्षिसावाइवाहः जन् आदधिक्राःशवसापंचकृष्टीः अग्रेगाः मं

श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोणिविन् श्वेतवहादीनाडस्पदस्येतिवक्तव्यं पत्र

पदत्वंभावितत्राणिनपदादोडस्तक्तव्यडति श्वेतवाः श्वेतवाहौ श्वेतवाहः

उकथानि उक्थैर्वाधंसनि उक्थशा यजमानः उकथशामौ उकथशा

सि॰ सः पुरोदास्य जे दीयतेइति पुरोदाः अवेयेज अवयाः अवयाजौ अवयाः र

श्वेतसः परोगस्य एतेसंवुद्धौकृतदीर्घोनि पात्यते वाहुलकाश्रा विजुपेछंद

सि उपे उपपदेयजेर्विच् उपयट् आतोमनिन् क्वनिप्वनिपश्च सुपुपसर्गेचा

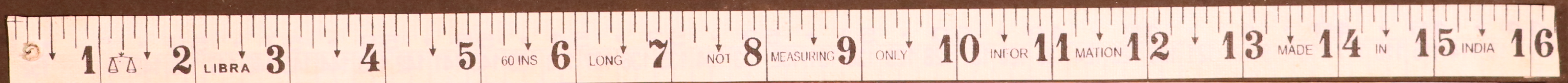
यपदे आदंतेभ्योधातुभ्यष्छंदसि विषये विनादयः त्रयः प्रत्ययाः स्युःश्वा

हिव् सदामा सदीवा सपीवा भूरिदावा घृतपावा विच् कीलालपाः ।

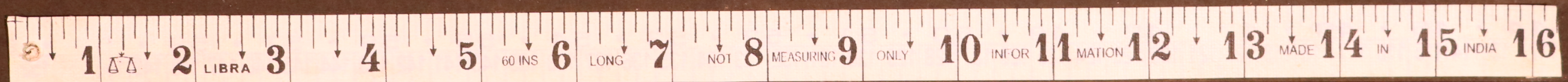
वहुलंछंदसि उपपदांतरेपिहंते वेहुले क्विप्स्यात् सोमान्हा छंदसिलि

ट् भूतसामान्ये ग्रहंयावापृथिवी आवतान लिट्ःकानज्वा क्वसुश्च ।

छंदसिलिट्ः कानहृक्कसवात्तः चक्राणभूसि सोमो अग्ने अवविवांस

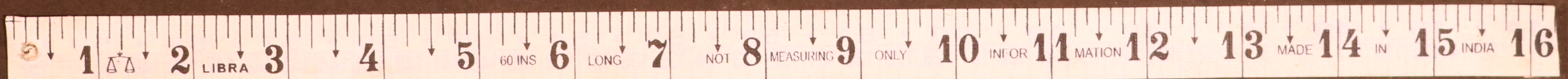

व्रायुः छंदसिपरेछायामविकाव्वक्रम्यः वाछंदसि उप्रसर्गःस्यात् अवायुः
परजधिका- नवसयोछंदसिवाद्यौ ऊर्वोरुमेजव देवस्यसवितुःसवे मत्रे
हासेषयवमनलिट भूवीराठदात्तः वृषादिभ्यःकिन्स्यात्सचोदात्तः वृष्टिंदिवः
सुम्नमिष्टये पचाम्रक्तोकत इयंतेनव्यसीमतिः वि- : भूतिः अग्रआया
हिवीतये रातेभ्यामो-- सः छंदसि लङ्.लङ्.लिट्ः धात्वर्थानांसंबंधेस
र्वचेसर्वकाल्लष्वेतेवास्युः देवोदेवेभिरागमत् लोडर्थेलङ्. इदंतेभ्योकरं
नमः लङ्. अग्निमद्यहोतारम वृणीतायंयजमानः लिट् आद्याममार अ
यमग्निपनो स्मर्थः लिङर्थेलेट् विध्यादौहेत हेत मङ्गवादौवचानोलेंट्

सि॰

स्याच्छंदसि सिब्बहुलंलेटि इतश्चलोपः परस्मैपदेषु लेट स्तिङामितोलोपो
वास्यात्पर—ैपदेषु लेटोडाटौ लेटः अट् आट् एतावागमौ स्तः तौचपितौ
सिब्बहुलंणिद्वक्तव्यः वृद्धिः प्रणआयूंषितारिषत् सुपेशसस्करतिजोषि
षद्धि आसाविषदर्शसानाय सिपः इ—पस्याभावे पतानिदिद्युत् प्रियः
सूर्येप्रियो अग्नाभवाति सउत्तमस्य लेट उत्तमसकारस्यवालोप करवावः
करवाव टेऐत्वे आतऐ लेट् आकारस्यऐः स्यात् सुतेभिः सुप्रयसा—यै
ने आतामित्याकारस्यऐकारः विधिसामर्थ्यादाट ऐत्वंन अन्यथाहि ऐट्
एव विदध्यात् सोच्यनानियजात इत्र वैतोन्यत्र लेट एकारस्य ऐः स्यात् वा

आन येऽन्यस्य विषयं विज्ञा पद्मनाभीशो ग्रहाम्टर्यांते अम्यत्र किं स्वप्र

यस्मामाद्यैने उपसंवादाशंकमोक्ष यग्गवंचे आशंकापांचलेट् ।

स्मान अहमेव पशनाभीशो ग्रहाग्स्यांतेजेम्झिसायंतोनरकंपनाम

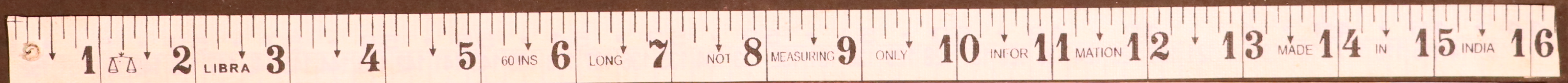
हलः अःशानम्भो वेदसि गायजपि अपिशाह्माक्षानव रु ग्रहोर्मस्कंद

सीतिहस्यभः रक्षायजिह्वयाम्भु वधानदेवसवितः अनिविताभिनिव

भा नेर्नेलोपः रम्भागमिते मध्वाजभार—त्पयोवकुलं विकरणानांवः

कुर्लव्यत्ययःस्याच्छंदसि आएडाश्रुलुस्यभेदति भिनत्नीति ग्राम जरसा

मरनेपतिः म्रियत इति ग्रामे रेंद्धोवसेननेषत नपने ऊँट् शपस्तियो

सि· द्वौ विकरणौ इद्वेणाघुजानकषेमहृइं न देमेन्यर्थः नवने विक्रादौलिङ्· सि

प्रशङ्केतित्रयोविकरणाः स्नमिङ्· पञ्चह लिंगन राणां काल हलस्वरकार्

पञ्चं च व्यत्ययमिच्छन्ति शास्त्रकृदेषां सोपि च सिध्यति बाहुलकेन चुविदसि

णावाः इतियासामिति वामे वपालं मेघस्वरूपापनत्वानि तदंनीनि वा

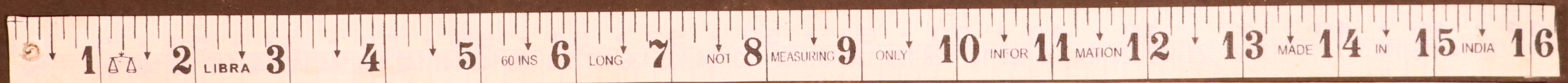
मे उपरस्मैपदात्मनेपदैः व्यत्ययमिच्छन्ते इच्छतीनिमाप्तोप्यनोपमन्य

ऊर्मिमच्छन्ति युध्यते इति वामे मन्द्रोकर्मा इवासनेमधुन इति वामे नरः९

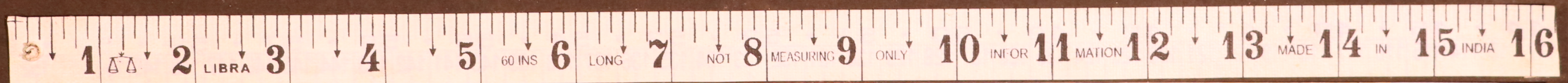
रुपः प्रचाम्लवीरैर्दशभिर्विप्रयाः विप्रयादि निपामे कानुः कालवाची

प्रत्ययः योग्नीनाथासमानेन लुटोविषयेलट् नमसोगात्रदुमन अड्

६

तदिति प्रासे मित्रवपंवस्तृश्ययः मित्रावयमितिप्रासे स्वरव्यनाद्यस्तत्वद्धा
ते कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः तथाचनद्यावितांकृतडितानांप्रत्ययः अ
न्वादाय अगिवयघेश्च अवग्रहेविशेषः यङोयशब्दादारभ्यलिङाशि
ष्यङि लिङ कारेण प्रत्याहारः तेषांव्यत्ययोजेदनीत्यादिरकृयव लिङा
शिष्यङ् आशीर्लिङि परेवातोरङ्यायौक्तौदस्ति वचङम् मंत्रवोचेमाम
पे दशेरग्वकृत्वः पितरंचदृशेयंमातरंच ऋङि त अदृशोङीतिगुणः
स्यात् छंदसभयाथा चात्वविकारोक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकोभ
यत्तः स्यात् वर्द्धतत्वामस्तुहयः वर्द्धयंतित्यर्थः आर्द्धधातुकत्वासिलो

सिं॰ पः विस्रावरे सार्वचातकत्वा ---नावस्थाकुस्रुवोरितियरा आदगा

महनजनः किकिनैलिह्व आस्नाद्वर्णनाकुमादेस्थाकिकिनैास्नस्नौवलि

त्रु---वास्रवंत्रापपिःसोमं ददिर्गाः जम्मर्पुवा जव्हिर्हत्रममित्रियं जसिः लि।

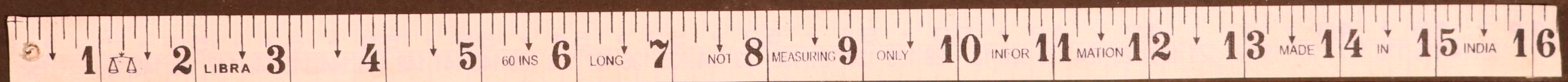
डुस्रावादेवीसह्दे अछत्रनामितिगउणावाचनार्थेकिलं वह्रुलंकंदसीनपुत्वे न

तरिः जगुरिः तमर्थेसेसेनसेकु सेकुसेनच्ये अच्येन दच्ये कच्येन शच्ये

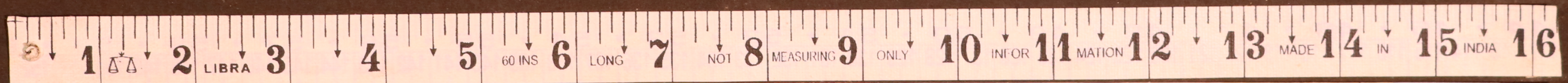
वाच्येन तवैतडं.तवेत्रः से वहेरायः सेन नावासेषौ असे आरदोजीवसे

निवाचुदान वसे प्रेषे कसेन गवामिवश्रियसे अच्ये अच्येन नठरंष्टण

च्यैः पसेआयुदानं कच्येन आहुवच्ये पसेनिल्वरः शच्ये शचसःसहमा

द्यच्छे शाच्छेन वायवेपिवच्छे नवै दानवाउ॰ नवेद्र स्तवे नवेन कर्न्नेवे
प्रापराहि च्छेत्रव्यपिच्छे पनेतमर्थैनिपात्यंने प्रधानैर्वोछं प्रव्यथिन्तमि।
त्यर्थः (इम्बरेनोसत्कसनौ द्वेम्बरोविचरितोः ईम्बरोविलिखः विनरितवि)
लेखनमित्यर्थः) द्रुशेविस्येच श्रृंविख्यातमिर्थः शाकिणामूलकमलौ शा।
क्रोनावुपपदेतमर्थैपनोत्तः विनाजंनशाकन अपलपन्नाशकन विनक्र
मपलोमुमित्यर्थः द्वेम्बरेनोसत्कसनौ द्वेम्बरोविचरितोः इम्बरोविलिखः वि
लेखितमिम्यर्थः क्रन्यार्थैनवकेन केम्पत्वनः नम्लुक्तिनये अवगाहे दि
द्रुशोराप: मर्यस्पष्टकर्न्ने अवचस्तेचारिषु—नावचने अवख्यातव्यमित्यर्थः

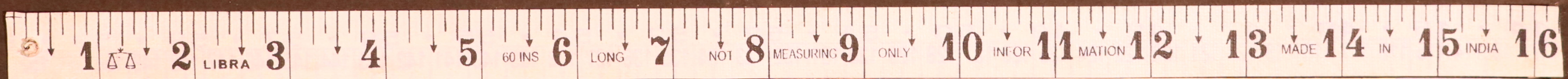

सि॰ भावलक्षणेस्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् आसंस्थातोः सीदंति
आसमाप्तेः सीदंतीत्यर्थः उदेतोः अपकर्तोः प्रवदितोः होतोः आतमितोः का
ममा विजनितोः संभवाम सृपितृदोः कसुन् भावलक्षणे इत्येव पुराक्रूर
स्यविसृपोविसृपसिन् पुराजम्भस्याण्टदः इतितृतीयः रात्रेश्चाजसौ रा
त्रिशब्दात् ङीप्स्यात् अजसिविषयेछंदसि रात्रीव्याख्यदायती लोकेनक्तादि
की गादिनिङीष्यंतोदात्तः नित्यंछंदसि बह्वादिभ्यश्छंदसिविषयेनित्यंङीष्
बह्वीप्रह्वीत्वा नित्य ग्रहणमुत्तरार्थं भुवश्चाङीस्याच्छंदसि विभ्वीः प्रभ्वीः
विभ्रसंभ्यश्चइतितु प्रत्ययांतंसत्रेन क्रियते उत अम्यन्त्वूनेः उवङादेशास्तुसौत्र ।

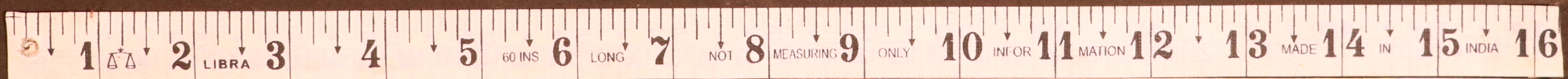
मद्गला छंदसि लिबाङीषोलित्वमानङ्कागमः लित्स्वरः रथीरभून्मुद्गला
ना दीर्घजिह्वीच्छंदसि संयोगोपधत्वादप्राप्तोङीषपि चीपते आसुरीवै
दीर्घजिह्वीदेवानांयज्ञवाट् कद्रुकमंडल्वोश्छंदसि ऊङ् स्यात् कद्रूश्चवै कमं
डलूः गुग्गुलमधुजतुपते यालूनामितिवक्तव्यं गुग्गुलूः मधूः ततःप
तयालूः अवद्यपाभ्यश् आविष्ट्यस्योपसंख्यानंछंदसि आविष्ट्योवर्द्धते छं
दसि ठञ् वर्षाभ्यः ठकोपवादः स्वरभेदः वार्षिकं वसंताच्च ठञ्स्याच्छंदसि
वासंतिकं हेमंताच्च छंदसि ठञ् हैमंतिकं योगविभागउत्तरार्थः शौनि
कादिभ्यश्छंदसि णिनिप्रोक्तेश्छाणोरपवादः शौनकेनप्रोक्तमधीयते

सि॰

शौनः वाजसनेयिनः छंदसि किं शौनकीयाशिक्षा द्व्यचश्छंदसि विकारे
मयट् स्यात् शरमयंबर्हिः यस्यपर्णमयीजुहूः नोत्वद्वर्ध्र—ल्वात् उत्वान्
कारवान् मौंजंशिक्यं वार्ध्रंचर्म तस्यविकारोवार्ध्रीरज्जुः सभायायः उ।
छंदसि सभेयोयुवः भवेछंदसि सर्वम्यंताद्घार्थेयत् मेघ्यायचविद्युत्या।
यच्च यथायथंशैषिकाणामणादीनांघापवादोयंयत् पक्षेतेपि भवंति।
सर्वविधीनांछंदसिवैकल्पिकत्वात् तद्यथा मुंजवान्नामपर्वतः तत्रभवोमौ
जवतः सौमस्येवमौजवतस्यभक्षः प्राधनर्थ समासे छंदोविकारः पाथो
नदीभ्यांड्यण् तमुत्वापाथ्योवृषा वनोदधीनर्म्मयोगिशोमे पाथसिभव पा

॥

ग्याः नद्यांभवोनाद्यः वेशंतहिमवद्भ्यामण् भवे वैशंतीभ्यःस्वाहा हैम

वतीभ्यःस्वाहा स्रोतसोविभाषाड्यड्ड्यौ पदेयम् उपत् ड्यड्ड्योस्तुस्वरेभेदः

स्रोत्यः स्रोतस्यः सगर्भसयूथसनुताद्यन् अनुभ्रातासगर्भ्यः अनुसखा

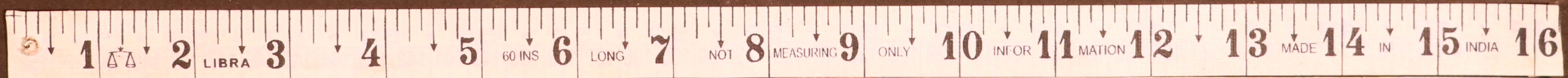
सयूथ्यः योनस्सनुत्य उतवाजिघत्सुः सनितिर्नुतं नपुंसकेभावेक्तः सगर्भादि

यस्त्वयोपिकर्मधारयाः समानस्यछंदस्योनिसः ततोभवार्थेयत् यतोपवादः

तुग्राद्घन् भवार्थे यतेपदपि आवःशर्मंवृषभंतुग्र्यासुक्षितिविष्वहूचा तुग्रिया

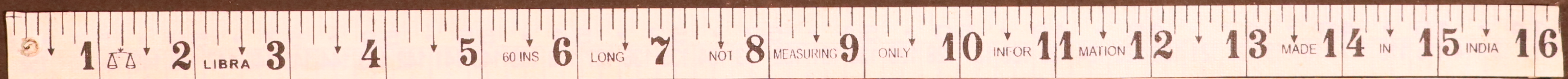
स्त्रिनिशाखांतरे चनाकाशयज्ञवविशेषुतुग्रशब्दइतिः अग्राद्यत् घछौच

चाद्घन् अग्रेभवोऽग्र्यः अग्नियः अग्रीयः समुद्राभ्राद्घः समुद्रियासोमस्यनीविणं ।

सि·

मानदतोऽग्निरिप्स्येववोषाः वर्हिषिदत्ते श्राग्निनायदित्येव वर्हिष्येष निधि
षु दत्तस्यभागकर्मणो भागोंशः हव्यं वहतोयान्नुतांहनती यातेग्रेरेवतस्य
तनू रेवतीजगतिविष्णाभ्यः प्रशस्ये प्रशंसनेयस्मात् रेवत्यादीनांप्रशंस
नंरवत्यं जगत्यं हविष्यं सरस्वत्यं अस्त्यंदेवेमिर्थायिविम्यं मायायाम।
एर आसुरीमाया नदानामाम्सपथानोमंत्र रत्नीष्टकासलक्ष्मणोः ववसान
पथानेमंत्रः यासामिष्टकानांवर्चस्याः स्तवाः अग्निमानए आग्निनीरु।
पदधाति वयस्यास्तमर्द्धोमनत्र नदानामामितिरत्नंमर्दमनुर्हन्नेते म
तोरितिपदमावत्यंपंवस्यंतंवोध्यं मनुदंतोयेम्हृं शहूस्तनोमनष्पार्म

थमस्यमेतोर्लेकृत्रवयः शत्रूकर्मंत्रोपधेयास्विष्टकास्तु यस्मिन्मंत्रेमूर्द्धवयः

शद्वोस्तस्तेनोपधेयास्तु मूर्द्धन्वतीरूपद्धानीतिप्रयोगः मन्वर्थमासतनवोः

नभोभ्रं नदारिक्तस्नीतिनभस्योमासः ओजस्यानन्नः मधोर्मेच मधव्यः मा

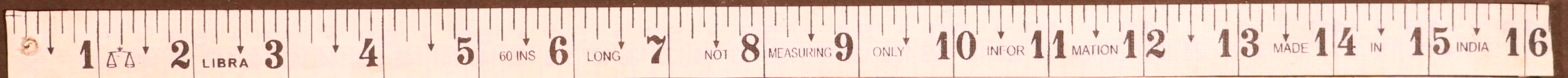
वः ओजसोहनियत्वो ओजस्यमहः ओजसीनंवा वेशोयशआदेर्भगाद्यं

ल्वौ यथासंख्यंनेष्यते वेशोवलंतदेवभगइतिकर्मधारयः वेशोभाग्यः वे

शोभगीनः यशोभग्यः यशोभगीनः पूर्वैःकृतमिनयौच गंभीरेभिः प

थिभिःपूर्विणेभिः येनेपंथाः सविनः पूर्व्यासः अद्भिःसंस्कृतं यस्येदमथं

हविः सहस्रेणसंमितोब्धः सहस्रियासोश्वपानोर्मयः सहस्रेणतुल्याश्य

सि॰

र्थः मतौ च सहस्रशब्दान्मत्वर्थे वः स्यात् सहस्रमस्यास्तिसहस्रियः सोमम

र्हतियः सोम्यो ब्राह्मणः यज्ञार्ह इत्यर्थः मये च सोमशब्दाद्यः स्यान्मयडर्थे सो

म्यं मधु सोममयमित्यर्थः मधोः मधुशब्दान्मयडर्थे यः स्यात् मधव्यः मधुम

य इत्यर्थः वसोः समूहे च वान्मयडर्थे यत् वसव्यः अक्षरसमूहे छंदस उ

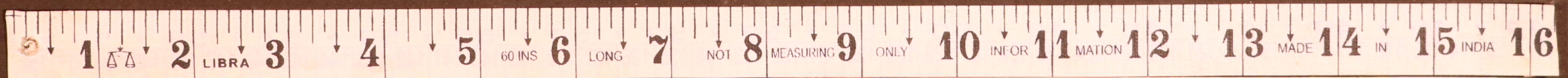
पसंख्यानं छंदसशब्दादक्षरसमूहे वर्तमानात्स्वार्थे यदित्यर्थः आश्रावयेति

चतुरक्षरं अस्तु श्रौषडिति चतुरक्षरं यजेति द्व्यक्षरं येयजामह इति पंचाक्ष

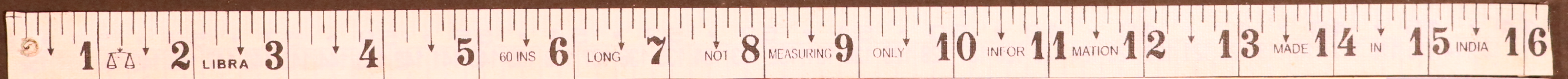
रं द्व्यक्षरो वषट्कारः एष वै सप्तदशाक्षरश्छंदस्यः नक्षत्राद्घः स्वार्थे न

क्षत्रियेभ्यः स्वाहा सर्वदेवात्तातिल् स्वार्थे सविता नः सुवतु सर्वतातिं

१२

प्रदाक्षिणाद्देवतानिमराणाः शिवशामरिष्टस्यकरे करोतीनिकरःप
वाद्यच शिवकशेतीनिशिवतातिः यानिःशंतातीभवतोददाश्रुषे।
अथोअरिष्टतातये भावेच शिवादिभ्योभावेतातिलस्याच्छंदसि शिवा।
भावः शिवतातिः शंतातिः अरिष्टतातिः इतिवतुर्थः सप्तमोच्छंद।
तदस्यपरिमाणमिति वर्गइतिच सप्तसामानि अस्टजत प्रानृशातो
डिनिश्छंदसि तदस्यपरिमाणमित्यर्थेवाच्यः पंचदशिनो अर्द्धमासाः
त्रिंशिनोमासाः विंशतेश्चुतिवाच्यं विंशिनोगिरसः पुष्पदसदोः
साटश्पेमतषाच्यः तावतःपुरुवसोच्छनत्वांवांअम्पः यत्तंदि प्रस्यमा

सि॰

वतः छंदसिच प्रातिपदिकमात्रात्तदर्हतीत्यर्थे यत् सादन्यं विदथ्यं व

त्सरांताच्छश्छंदसि निर्वृत्तादिष्वर्थेषु इद्वत्सरीयः संपरिपूर्वात्खच वा

च्यः संवत्सरीणः संवत्सरीयः परिवत्सरीणः परिवत्सरीयः छंदसि

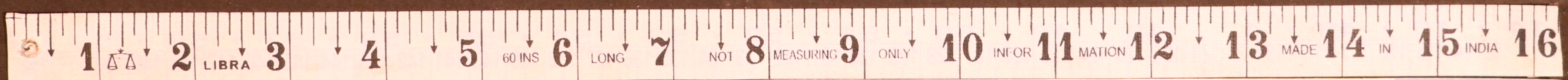
घस् ऋतुशब्दात्तदस्यप्राप्तमित्यर्थे भागऋत्वियः उपसर्गाच्छंदसि

धात्वर्थे धात्वर्थविशिष्टेसाधनेवर्त्तमानात्स्वार्थेवतिःस्यात् यदुद्वतो

निवतः उद्गतान्निर्गतानित्यर्थः थट्चछंदपरस्यडटः थट्स्यान्मट्च

पंचथं पंचमं छंदसिपरिपंथि परि परिणौपर्यवस्थातरि अपत्यं

परिपंथिनेमात्वापरिपरिणोविदन् बहुलंछंदसि मत्वर्थेविनिःस्यात्

छंदोविन्प्रकरणेष्ट्रामेखलाद्वयोभयरुजाहृदयानांदीर्घश्चेतिवक्त

व्यं इतिदीर्घः मंहिष्ठमुभयाविनं शुनमष्ट्राव्यचरत् छंदसीवनिपौ

चवक्तव्यौ ई रथीरभूत सुमंगलीरियंवधू मघवानमीमहे तयोर्दा

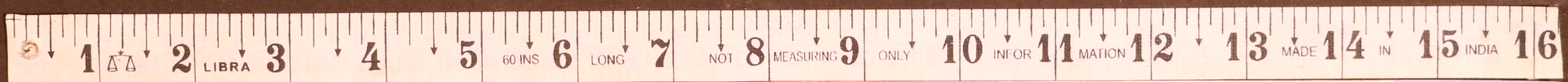
र्हिलौचछंदसि इदंतयोर्यथासंख्यमेतः इदाहिवउ पस्तुतिं तर्हि था

हेतौचछंदसि किमस्थाल्याद्धेतौ प्रकारेच कथाग्रामंनपृच्छसि क

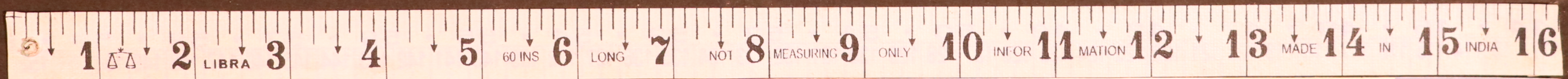
थादाशेम पश्च पश्चाचछंदसि अवरस्यास्तात्यर्थे निपातौः पश्च।

हिमः नोतपश्चान्तुछंदसि तृजंतात्तृनंताच्च इष्ठन्नीयसुनौस्तः आ

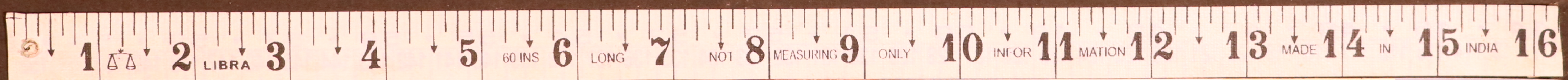
सुतिंकरिष्ठः दोहीयसीधेनुः प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छंदसि इवार्थे।

सि॰ ते प्रत्नथापूर्वथाविश्वथेमथा अमु च छंदसि किमेभिः अयपहादिये
व प्रतरं वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छंदसि स्वार्थे योन्नोदृढेवोद्व ।
कृतिः ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं अनसंतान्नपुंसकाच्छंदसि नभ्रकपाद
स्यात्समासान्तः ब्रह्मसाम्नं भवति हे देवं छंदसानि बहु प्रजाश्छंदसि ।
बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश छंदसि च दंतस्य दंत्स्याद्बहुव्रीहौ उ
भयतोदतः प्रतिगृह्णाति ऋतश्छंदसि ऋदंताद्बहुव्रीहेर्न कप् ह
तामातायस्सुहृन्माता इति पंचमः एकाचो द्वे छंदसि वेति वक्तव्यं
यो जागार इति प्रियाणि तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य तजादि वाकृति

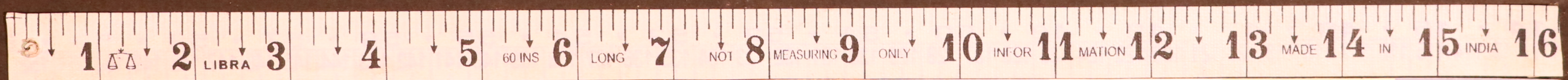

गणः प्रभारात् वजानः सूर्यै मामह्वानं दाधारयः पृथिवीं मन्त्ता
वः बहुलं छंदसि ह्वः संप्रसारणंस्मात् इंद्रमाहुवऊतये अचित्रेऽ
न्नेर पदादिलोपश्छंदसि अक् शब्दपरेत्रः संप्रसारणं उत्तरपदादे
र्लोपश्चेनिवक्तव्यं त्वंसमूर्ने छंदसिकिं मृचानि इमेर्मनौ बहुलं दे
वान् रयिमान्पुष्टिवर्द्धनः चायःकीन्याप्रत्ययंविकृनेनिचिकुरव्यं लि
युसिरूपं बहुलग्रहणान् हनेनेह अग्निंज्योतिनिचाय्य अपस्पृधे।
थामान्र बुरात् द्दस्विनुमेतिनापाजश्रानाश्विनमाणीरापीनं: पनेच्छं
दसिनिपात्यंते इंद्रस्पविलोपदपस्पृधेथां स्पर्धेर्लङ्याथाम् अर्कमा

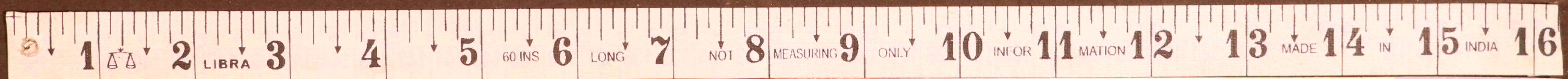

सि·

न्दुः वसव्यान्तहुः र्धवरहैम्पलियसि विद्युषे मुऊोलिदियासि यसि
त्याज त्यनेर्णलि आनालरंद्वसोमाः श्विनानोग्रहाः श्रीच पाके निष्टा
यो नाशिरं दुहे मध्यत आशीर्न्तः श्रीत्रपवाकिपिनिष्ठायाम्नुगविदेच्छन्दसि
खिदर्दैन्ये असैच आत स्यात चिवाद चिविदेन्यर्थः शीर्षच्छन्दसि षि
रशाव्हशीर्षन् स्यात शीर्षोऽजगतः वाच्छंन्दसि दीर्घोऽज्जसि रचिचपर्व
सर्वर्णादीर्घोवास्यात वाराहीवारासैमान्पीरीलनेविशः उन्नरस
त्तइये॰ पीदंवाकामेदेनसंबध्यते नेनाभिपर्दनंवास्यात शमीच्च
सर्थेसर्मिचसंप्रसारणाचेति पर्देरूपमपिवारूयमानः शेष्छन्दसि

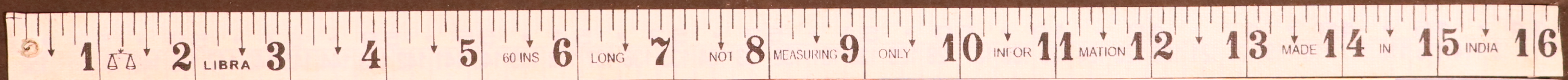

वहुलम् लोपः स्यात् यानेमान्नाणांनापिशानाम् पमन्त्रादिषुच्छ
न्दसिपरस्पं वक्तव्यम् अर्णान्तेमन् अर्णान्तेष्मान् भव्यप्रवय्येवच्छ
न्दसि अमिपूर्व इतिसम्प्रसारणाच्चेत्यग्निमपन्नहये इत्यर्थः विभेत्य
स्मादिति भव्यः देवैः प्रवय्य इतिस्त्रियामेवनिपातनम् प्रवेयमिति ।
न्यत्तच्छन्दसिकिं भेयम् प्रवेयम् हृदय्या उपसंख्यानम् हृदेभवाह
दय्या आपः भवेच्छन्दसियत् प्रकृत्यान्तः पादमव्यपरे अकपाद
मध्यस्थं पड्. प्रकृत्यास्यात् अतिपरेनतुवकारेति उपप्रयन्तोऽध्व
धरम् सजाते अध्वमहत्ते अलः पातासपते ऽर्वेद्धि अव्यपरेकि

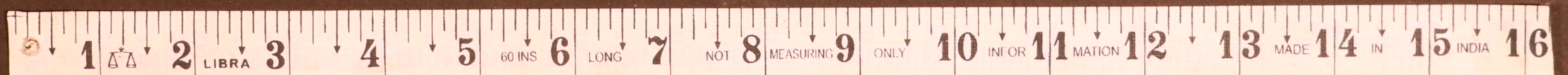

सि॰
वै॰

म् तेऽवदन् तेऽयजन् अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च।
एष्वपरेषु अपि प्रकृत्या वसुभिर्नो अव्यात् मित्रमहो अव
द्यात् मा शिवासो अवक्रमुः ते नो अव्रताः शतधारो अवन्तु कुशिका
सो अवस्यवः यद्यपि बह्वृचैः ते नोऽवन्तु रथतूः सोऽयमागात् ते
रुणेभिरित्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते तथापि बाहुलकात् स
माधेयम् प्रातिशाख्येन वाचनिक एवायमर्थः यजुष्युरः
उरः शब्दस्यैङोऽति प्रकृत्या यजुषि उरो अन्तरिक्षम् यजुषि पा
दाभावादनन्तःपादार्थं वचनम् आपोजुषाणोवृष्णोवर्षिष्ठेऽम्ब

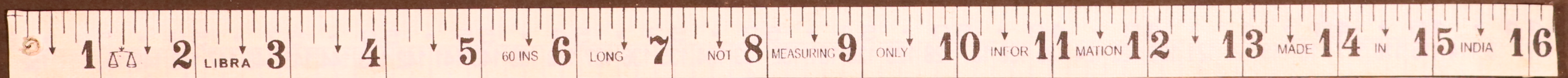

म्बालो अम्बिके पूर्वे यजुषि अति प्रक्रान्ता आपो अस्मान्मातरः
जयासो अग्निराज्यस्य वृषो अंभ्रभ्याम् वर्षिष्ठे अधिनाके अ
म्बे अम्बाले अम्बिके अस्मादेववचनाद्रमार्थेतिहसोनञ्ञः इ
मादौव अङ्ग शब्देयपङ. नदादौर्च अकारेयपङ. पूर्वः सोऽनिप्र
क्रान्तायजुषि प्राणो अङ्गे यदीमन् अङ्गे अङ्गे अशोचिषम् अनु
दात्तेवकुधपरे कवर्गधकारपरे अनुदात्ते ऽनिपरेपङ् प्रक्रान्ताय।
जुषि अयंसो अग्निः अयंसो अध्वरः अनुदात्तेकिम् अध्वोऽग्रे
दे अग्रशब्द आद्युदात्तः कुधपरेकिम् सोऽयमग्निमन्तः अवप

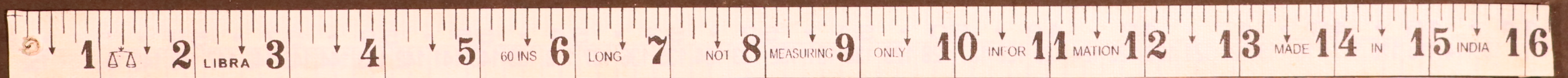
सि॰
वै॰

थासिच अनुदात्ते अकारादौ अवपथा शशब्देपरे यजुषिपदः प्र।
कृत्यान्नीरुद्रेभ्यो अवपथाः वपेस्थासिलङि॰ निङ्॰ निङ्॰ इत्यनुदात्ते
त्वम् अनुदात्ते किम् यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः निपातैर्यद्येति निघातो न
यञ्चेोऽनुनासिकश्छन्दसि आङोऽचिपरेऽनुनासिकः स्यात् सच प्र
कृत्या अभ्रआ अपः गभीरआ उग्रपुत्रेईषा अक्षीनाञ्छन्दसि प्रक
तिभावोवक्तव्यः ईषाअक्षोहिरण्ययः ज्याऽयम् स्यश्छन्दसि बहुल
म् स्यश्छन्दस्य सेर्लोपः स्याद्वलि एषस्यभानुः ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे
मंत्रे ह्रस्वात्परस्यचन्द्रशब्दोत्तरपदस्य सुडागमः स्यात्संत्रवि

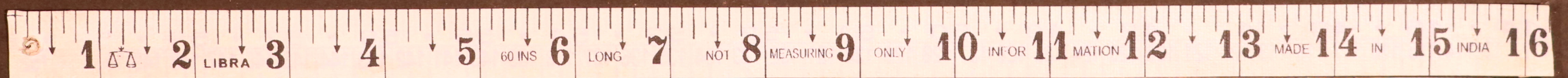

ष्वद्धेमरुद्गणः स्वस्नन्दस्य पितरामातराचच्छन्दसि द्वन्द्वे निपातः।
आमागन्तां पितरामातराञ्च वाद्विपरीतमपि नमातरापितरन्वि
दिष्टो समानस्यच्छन्दस्यमूर्द्ध प्रभृत्युदर्केषु समानस्य सः स्यान्मूर्द्धी
दिभिन्ने उत्तरपदे सगर्भ्यः छन्दसि स्त्रियां बहुलम् विष्वग्देवयो
रद्र्योदेशः विश्वाचीव द्रूताचिव देवद्रीचीन्नयत देवयन्तः साक।
द्रीची सधमादस्थयोश्छन्दसि सहस्य सधादेशः स्यात् इन्द्रत्वास्मिन्
सधमादे सोमः पथि च च्छन्दसि पथिशब्दे उत्तरपदे कोः कद्वा
चकवपथः कुपथः साप्रैसाप्पूसादेति निगमे सहेः त्वाप्रमये

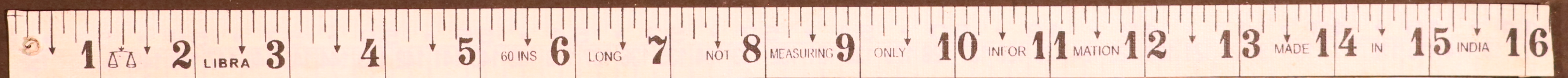

सि॰
वै॰

आद्यं द्वयंतृतीयंनिपात्यते मरुद्भिरग्यः इनतास्त्रसादा अग्नेर्मत्यस्य।
षड्स्वलः छस्वलृक्षप्रातिशाख्येविहितः आहहि द्वयोश्चास्यस्वर
यो मध्येमेत्यसंपद्यतेसड्कारोलकारः ल्हकारतामेतिसएवचास्य
ढकारः सन्नूष्मणासंप्रयुक्त इति छंदसिच अष्टन आत्वंस्यादुभरप
दे अष्टापदी मंत्रे सोमाश्वेंद्रि यविश्वदेव्यस्यमतौ दीर्घःस्यात्
(इ सामावंती) अश्वावती इंद्रिया वान्मदिन्तमः विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता
ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायां दीर्घःस्यान्मंत्रे यदोषधीभ्यः अ
दधा ओषधीषु ऋचितुनुघमक्षतड्कुत्रोरुष्याणां दीर्घः स्या

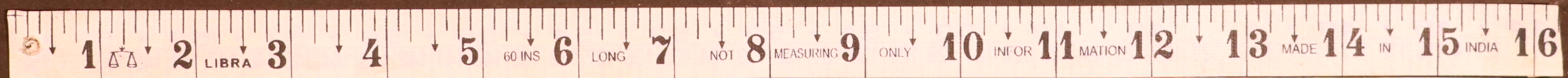

तु ग्रातेनेइंद नमर्ने:ल्लनवाघास्यालान्र मल्लगोमंतमीमहे भर
ताजातवेदसं तङि·तियादेशस्यङि·त्वपल‾हणं तेनेहन्न स्
णोतयावाणः कूमनाः ग्रत्रातेभद्गा यत्रानस्यक्रा उरुष्पाणः
श्कः स्वजि ग्रचिदीर्घउन्येव‾ ग्रभीषुणाःसावीनां स्वजश्निषः
नस्यधानस्योरुषुभ्य श्नित्राः द्वावोतल्लिङः मत्रेदीर्घः वि‾ हि च
काजरसंनिपानस्पव पवाहिने कुंदस्य भयया नामिदीर्घौवा
याना धात्नणमिनिव हृवाः नेत्रिरीया स्वहुस्वमेवपठति वाघ
पूर्वस्यनिगमे वपूर्वस्यान उपधायाम्वादीर्घो:संबुद्धौसर्वनाम

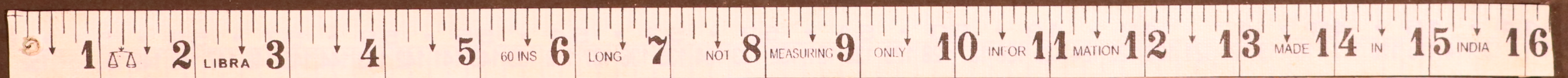

सि.
वै.

स्थाने जृम्भताणा जृम्भताण निशामकिं नशानशाणो जनितामंत्रे
इडादौ णिलोपो निपात्यते यो नः पिता जनिता शमिता यज्ञे प्रा
मण्यितेत्यर्थः यु—वोदीर्घश्छंदसि ल्यपीत्यनवर्तने विसृप दि—य ।
आङजादीनां छंदस्यपि दृश्यते अमजादी नामित्यर्थः आनट् आ
व नमाश्चौगे बहुलं छंदस्यमाङ्योगेपि जनिष्ठा उग्रः सहसे मा
वः देत्रे परजीम्नवाश्च रस्योर्वे प्रथमद्य आप रेमावस्याभीप
वैनासिद्धत्वात्तलोपः अग्नेरग्राह्मस्येति कृतेपुन रपिरेभावः न
दर्थस्तेद्विवचनात् निर्दिष्टं रस्योरिति छंदस्युभयथा भूसुधियो

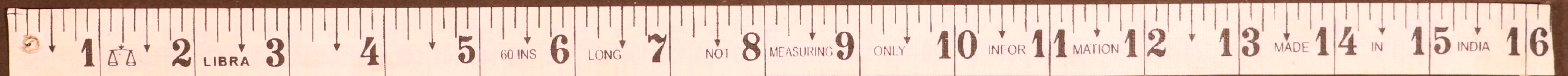

येरास्या दियङ्. वङोदनेषु वित्रनि‍ — विभुवंवा सप्योनव्यमये स
वियोवा नन्वादीनांछंदसि वहुल नत्वंप्रषेम ननचंवा त्रं — त्रि
टीव — ननिपान्योछंदसि घनयोरूपयालोपः क्तिनिप्रत्यये वित
त्विरेकवयः शाकुनाश्वपमिम वसिभसेहि — स — स्वमे व —
नेहरीयात्वाः हभल ष्योहेर्विः स्पृष्टराशदकृ वभ्यस्छंदसि सुधी
हवं मृराधीगिरः रायस्पोषदकरा — अपावृधि वाछंदसि ।
ह्विरपिवा अङि.नस्य हेर्धिः स्यात् शरंधि रमेवा त्वयेनपरस्मैप
दं शपः श्लुः च — असैमयंधि प्रयोविज्यानवेदः यमेःश

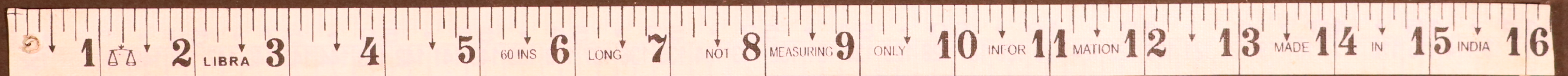
सि. वै.

पोलक् यौतेः शपः श्लुः मंत्रेष्वाङ्यादेरात्मनः आत्मन्शब्दस्याद।
लोपः स्यादाङि. त्मनादेवेषु विभाषर्जोश्छंदसि ऋजशब्दस्य ऋतः स्था
नेरः स्यादिष्ठेमेयस्सु त्वंरजिष्ठमनु—षि ऋजिष्ठवा ऋत्व्यवास्त्व्या
वास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिछंदसि ऋतौभवऋत्व्यं वास्तुनिभववा
स्त्व्यं वास्त्वचामधुशब्दस्याणि स्त्रियांयणादेशोनिपात्यते माध्वीर्नः
संत्वोषधीः हिरण्यशब्दाद्विहितस्यमपरोमशब्दस्यलोपोनिपात्य
ते हिरण्ययेनसवितारथेने इतिषष्ठ सीङोरुट् बहुलंछंदसि
सडागमः स्यात् लोपस्त आत्मनेपदेष्विनिपदे नलोपः धेनवोड

ह्वे लोपाभावे ह्वर्तं इह्वले अष्टमस्य अतोभिसऐस् बहुलं छंदसि
अग्निर्देवेभिः नेतराछंदसि स्वमोरद्ड्.न वार्त्रघ्नमितरं छंदसिकिं
स्तरत्काष्टं लोकेऽपश्च क्वापिछंदसि यजमानंपरिधापयित्वा सुपांसु
लुक् पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ऋजवः संतुपंथाः पंथाइत्र
ति प्राप्तेसुः परमेव्योमन् व्योमनिइतिप्राप्तेङेः लुक् धीती मती सुष्टु
ती धीत्यामत्यासुष्टुत्येति प्राप्तेपूर्वसवर्णः यासुरथारथीतमा दिवि
स्पृशा अश्विना यौसुरथौरथीतमौदिविस्पृशावित्याद्यौप्राप्ते आनताद्ब्राह्म
णं नतमिति प्राप्ते आत् यादेवविद्महाना नापमितिप्राप्ते आत्।

सि॰ न युष्मे वाजबन्धवः । अस्मे इन्द्राबृहस्पती इति युष्मास्वस्मभ्यमिति प्राप्ते

कौ॰ शे । उरुया धृष्णुया । उरुणा धृष्णुनेति प्राप्ते या । नाभा पृथिव्याः । नाभा-

विति प्राप्ते डा । ता अनुष्ठोच्यावयतात् । अनुष्ठानमनुष्ठा ‾ यावस्याव

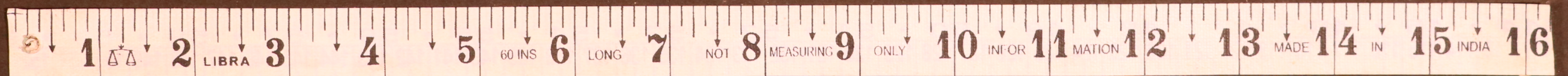
दड् । अडोड्डा साधुया । साध्विति प्राप्ते याच् । वसन्ता यजेत । वसन्ते इति

प्राप्ते आल् । इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यानम् । उर्विया दार्विया । उरु-

णा दारुणेति प्राप्ते इया । सुक्षेत्रियेति प्राप्ते डियाच् । दृतिं न शुष्कं सर-

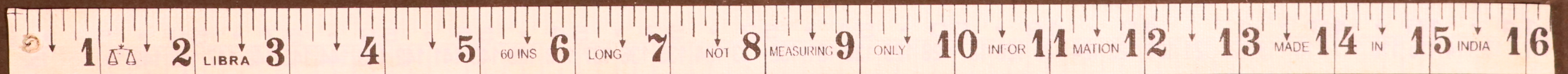
सी शयानं । ङेरीकारश्चाङ्कुः । न त्वायुदान्ने पदे प्राप्ते व्यप्ययनां नो दानना

यक्तनस्वडीयं नान्ते । लेक् । ईकारादेशस्य न दाहरणां न तं स्थं यं आङ् ।

राजयारी मुपसंख्यानं प्रवाहवासिष्टनं वाहुनेति प्रामे श्राङ्गदेशाः
वेर्ङि· नीतिगुणाः स्वमया समेनेति प्रामे अपाद् सनः सिधुमिव
नावया नावेति प्रामे अयान् रित्वरः अमोमम् मिवादेशस्यामो
मम्स्यात् अकारट˜ रणार्थः शिवात्सर्वादेशः अस्लिसिचइति।
द् वर्थीवर्त्रं अवधिपमिति प्रामे लोपस्त आत्मनेपदेषु छंदसि दे
वाग्रदरु अदुहनेनिप्रामे दक्षिणान शये शेनेइनि प्रामे आत्मेति
किं उत्संदुहेति धुमोध्वात् अंतरेवोष्माणांवारपध्यान् वारयधुमि।
ति यजध्वैनमितिच पनमित्यास्मिन् परेधमोंऽन्तलोपोनिपात्यते य

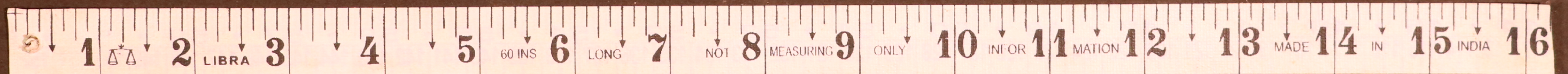

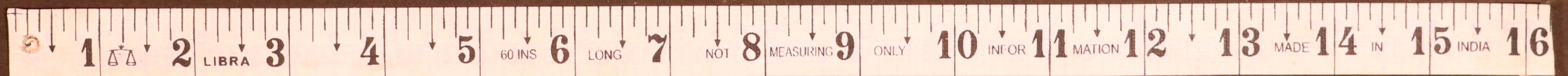
सि·
वै·

जध्वैनं प्रियमेधाः वकारस्य पकारो निपात्यत इति हन्तिकारो नि:
प्रामादिको लक्ष्यतान् मध्यम पुरुष बहुवचन स्थानेतान्स्या
त् गात्रमस्यन्नूनं कृणुतात् कृणुतेनिप्रामे सूर्यचन्द्रमसौयता
त् गमयतेतिप्रामे तमनमन्नयनाम्न लसेत्वेव श्रृणोतग्रावा
णः श्रृणुतेति प्रामेतङ् सुनोतन पचतनततनबाहसे दधा
तनउविणं तनत् सस्तनस्त—(तसेत्वेव श्रृणोतग्रावाणः) ज
घ्न जघध्युमिति प्रामेध्वनयेन परस्मैपदं सुप्ते विश्वेदेवासो
मरुतो यतिष्टन् यतांव्याकाः स्येमर्थः यज्वद्वा—दसोऽइति:

२५

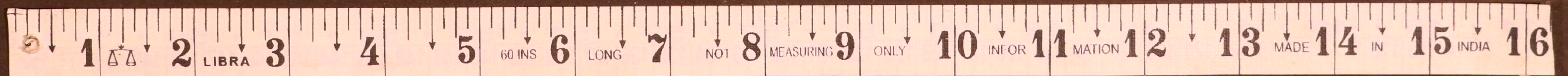
थलेस्त्वस्यथनादेशः इदनोमसि मस्येप्य विभक्तिकोनिर्देशः
इकारउच्चारणार्थः मसइत्ययमि कारकृप व्यमावयवविशिष्टः
स्यात् मस इगागमः स्यादि तियावत् नमोभरन्त यमसि त्वम ।
स्माकंमवस्मसि इमः स्मइतिप्रा‾ क्रोयक दिवंस्यपर्णो गत्वाय
इष्टीनमितिच क्त्वाप्रत्ययस्य ईनम् अंनादेशोनिपात्यते इष्टीनंदे
वान् इष्ट्वाइति प्राप्ते स्नात्व्यादयश्च आदिशब्दः प्रकारार्थः आ
कारस्य ईकारोनिपात्यते स्विन्नस्नात्वीमलादिव पीत्वीसोमस्य
वाह्यये स्नात्वा पीत्वेति प्राप्ते आज्जमेरस्यक् अवर्णागमादं गान्य

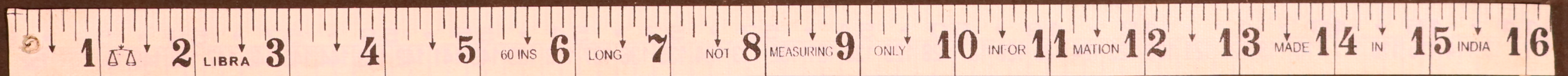

सि. वै.

रस्याजसोऽसुक् स्यात् देवासः ब्राह्मणासः श्रीग्रामण्योश्छंदसि
आमो नुट् श्रीणामुदारो धर्त्ता रयीणां सूतग्रामणीनां गोः पा
दांते विद्मा हि त्वा गोपतिं शूरगोनां पादांते किं गवांशताहुक्त
यामेषु पादांतेपि क्वचिन्न छंदसि सर्वेषां वैकल्पिकत्वात् वि
राजं गोपतिं गवां छंदस्यपि दृश्यते अस्थ्यादीनामनङ् इंद्रो दधी
चो अस्थभिः ई च द्विवचने अस्थ्यादीनामित्येव अक्षीभ्यां ते नासि
काभ्यां दृक्स्ववःस्वतवसां छंदसि एषां नुम्स्यात्सौ ईदृङ् दृः
स्ववान् स्वतवान् उदोष्ठ्यपूर्वस्य बहुलं छंदसि ततुरिः दृहृरेमुं

दसि ह्वरेर्निष्ठायां ह्वु आदेशः स्यात् आह्वृतमसि हविर्धानं अपरि
ह्वृताश्च पूर्वेण प्राप्तस्यादेशस्याभावो निपात्यते अपरिह्वृताः स
नुयाम वाजं सोमे ह्वरितः ह्वरतेर्गुणौ निपात्येते मा नः सोमो ह्वरितः ग्र
सितस्कभित — भितात्तभितचत्त विकस्ता विशस्तृ शास्तृ तर
त्तृ तरूत्र वरूत्री रुज्वलिति क्षरिति क्षमिति वमित्या मितीति चः अ
ष्टादशैते निपात्यंते तत्र ग्रसस्कम्भस्तम्भ एषामुदित्वान्निष्ठायामि
ट् प्रतिषेधे प्राप्ते इण्निपात्यते युवं शचीभिर्ग्र— ताममुंचतं वि
ष्कभिते अजरे येन स्वः स्तभितं मत्स्येनोत्तभिता: स्तभितेन्ये वसिष्ठे—

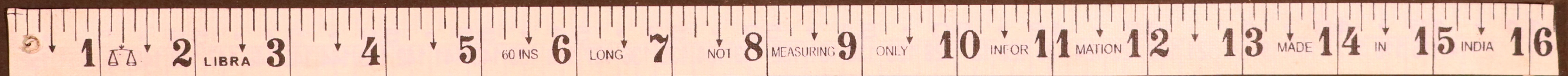

सि॰
कौ॰

त्पर्वस्य एत्वनिपातनमन्योप सर्वपूर्वस्यमभ्यभूदिति चनेयाच
ने कसमनौ आम्पांकसे उभावः यन्नाशतम्पन्नामनः त्रिथाह
प्रयावमश्विनाविकल्पं उन्नानाथाहदयंयद्दिकल्पं निपातनव
हुताप्येतं स्तेत्रेवहु वचनं विकल्पा इति नैनैकवचनांतोपिप्रयोगः
साधुरेव एकस्तत्रष्टरस्पस्यावि
शास्त्रा ग्राव ग्राभ उनसंख्या ५ नाति हृन्नामानव उ
दू ऊट् मता वागमौनि पानेते नकृता रंरयानां नकृतारं वक
तारं व विमत्रीभिः सशावरणोभ्नो अस्तम्भात्रउमेत्रंतनिपाव

२५

ने प्रपंचार्थे वकृतशाक्षोहि निपातिताः वतोऊीपागतार्थत्वात्।

उज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्यः शपंदकारादेशोनिपात्यते ज्वलदीप्तौ च

रसंचल वमउज्झिरणे भ्रमगत्यादिषु ३ह ऽरेतीत्यस्यानंतरं

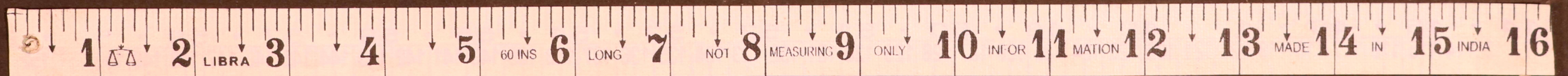
तमितोप्यपि केचित्पठंति तत्रदम् हनेश्निधान्तु वीथ्यः भाषा

यांतग ऽस्कवस्तबोतब चनितविकसिताः विशसिता शंसिता

सिता नरिता नरीतावरिता उक्चलतिसर ति पाठांतरेच

मतिवमति भ्रमति व ननंथजगद्रम मवदर्थेति निगमे वि

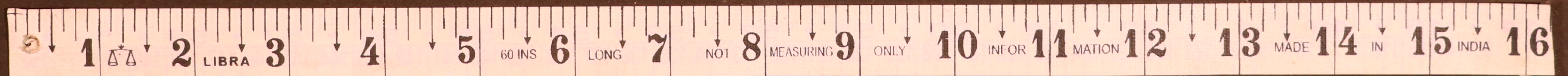
ज्ञातमत्संगत श्चावभृथ येनांनरिक्षमवीततंथ जग ऽमानेदधि

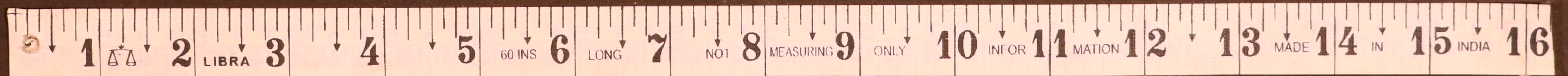

सि·
वै·

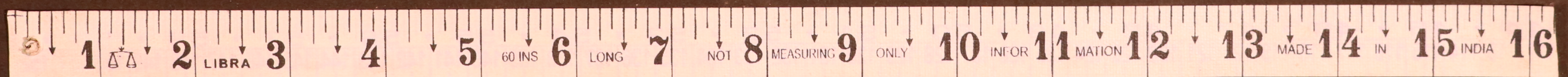
णामिश्रहस्तं त्वंज्योतिषा वितमोववर्थ भाषायांतु वभूविथ आततेनि
य जगृहिम ववरियेति मनिंस्रसनिवासं सामिमिन्येतन सर्वात्म
नेतः मनोतेर्वाक्कमोविट् पन्दाभ्यामलो‥ भावस्यमिपान्पते पावका
दीनांछंदसि प्रत्ययस्थात्कादित्वंनेतिवाच्यं हिरण्यवर्णाः शु‥पः
पावकाः धोलौ पोलेटिवाद्दधरन्ना निदाखुषे सोमोदद्धंधर्वाय य
दधिरग्नयेददात वातेर्निगमे शितिहृस्वः प्रमिनंति व्रतानि लोके
प्रमाणानि अमितिमिवोष्टके वहुलं‥‥ सर्वमाश्दं हृस्वस्यगुणः ज
मिच जमादिषु छंदसिवाव चनग्राङ गोतव्रुप धांपाः अग्राशन

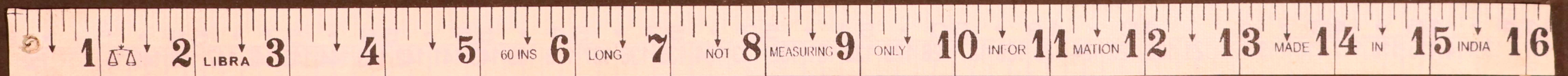
ऋतोस्यं शतक्रतवः पश्चेन्द्रभ्योयथागवे पशवे नाभ्यस्तस्यावी
ति विपेचे बहुलंछंदसीति वक्तव्यमानुषग उजोषत निगंछंद
सि छंदसि विषयेवज्ञुपचाभ्यसवर्णस्यसन्नित्वं अवीहधत न
छंदस्य पुत्रस्य पुत्रभि न्नस्यात्छंदसपकाचि ···· री ·· नामित्रप कया
छंदसीत्यः अपुत्रकिं पुत्रीयंतः सुदानवः अपुत्रादोमामितिवाच्यं
जनीयंतोन्वग्रवः जनमिच्छन्त स्वर्थः दुर स्यईविणस्युर्हेवरण्यतिरि
षण्यति पतेकचिनि पात्यंते भाषायांतुअन्यथाभावात् दुष्टीय
ति द्रविणीयति वृषीयति रीष्टीयति अश्वाघस्यात् अश्वस्यअवप

सि· तयोःक्वचि आम्नाछंदसि अप्सयांतोमब्रवन् मात्वाहृका अधा
वै· यवः नछंदसीति निषेधान रुत्वमात्रस्यकिंतु दीर्घस्याप्नोति अत्रेद
मे वसत्वंज्ञापकं देवस्त्रन्तयोर्यजुषिकाठके अनयोःक्वचि आम्ना
न् यजुषिकठ शाखायां देवायं नोयजमानाः सत्वापंतोहवामहे।
इहयजुः शाखेनमंत्रमात्रपरः किंतुवेदोपलक्षकः तेनअत्र ग्रान्मके
पि मंत्रेयजुर्वेदस्यभवति किंचऋग्वेदेपिभवति सर्वेमंत्रोयजुषिक
ठ शाखायां दृष्टः यजुषीतिकिं देवाञ्जिगातिसुम्नयुः बहुवाना
मप्यस्ति कठशाखा ननोभवति अत्र दाह रणामिति हरदत्तः क

वध्वर पतमस्यलोपः सरर्वयानि विदाकव्यनायोः अध्वर्युंवामध्रा
पाणिं दमयंतेश्च नन्नु दधातेर्हिः जहातेश्चक्ति विभाषाछंदसि
हित्वाशरीरं हीत्वावा सचितव सचितने मचितचिष्ट्वचिषीपच स
व सनेम पतन्न पूर्वस्य दधातेः क्तप्रत्यये इत्वंनिपात्यते गर्भमाता।
स वितं वलनाम्न वसविलमग्नौ मनेमचिनर्म नपोस्या क्तिन्यपिद
घपते उतस्येनेव सचितिं निरेके यिष्वक्रदद्दिशाडंद्रहस्ते धत्ते
ति मासे सरेता रेतोचिषीय आशीर्लिङ् इट् इशोन् षासीयेतिश्रा
मे अयेभि मासस्कंदसीनिवक्रमं माङ्गिः शारद्ति स्वरः स्वनवसो

सि॰ वै॰

रुष सखेष्यते स्ववद्भिः प्रवर्तेरमन शोभनमवोयेषां तेस्ववसः तेः

नश्नति मौत्रोधनुस्तस्मादस्तन स्वंनवोयेषांतेः स्वनवद्भिः समपद्भिर

जायथाः मिथुनेमिः वसेः किद्वेत्यसि प्रत्यय इनिहवदनः पंचपा।

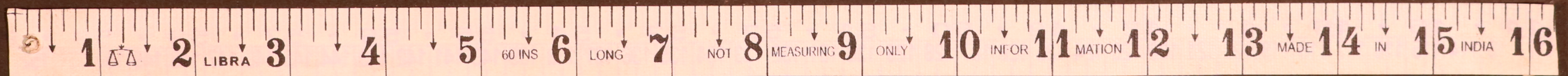
दीर्घात्वान उषः किदिति प्राग व्याख्यातं नकवतेर्यंङि॰ रुषेछंदसि प

ङि॰ आया मस्पवुत्वेन करीकष्यते दाधर्ति दर्द्धर्ति दर्द्धर्षिवो भवनेति

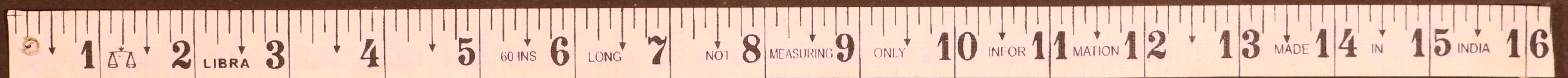
के॰ लर्ष्यापनी फणात्सं सनिष्यदक्करि क्रन्क निक्र दश्नरिभ्रदविध्यतो

विधुतन्नरित्रनः सरीसृपनं वरीवृजन्मर्मृज्यागनी गंतिनिच पतेषा

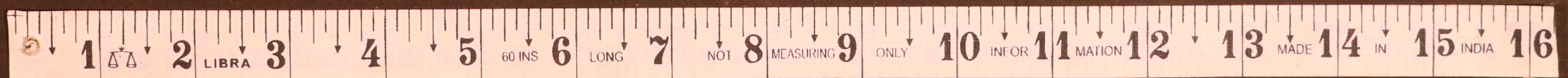
दशानिपात्यंते आयास्वयः धृडेोचारयनेवा भवनेर्यङ्॰ स्वुगंनस्याग

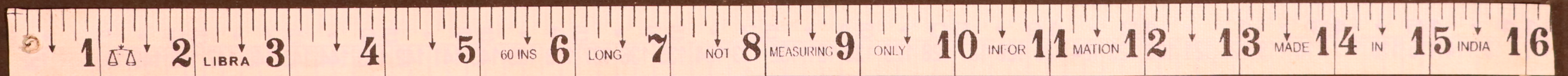
णाभावः तेनभाषायां गुणोलभ्यते निजेर्यङ्लुगंतान्नङ् श्वर्त्तेर्लटि
हलादिः शेषापवादोरेफस्यलत्वं श्वाभावश्च निपात्यते अलर्षिषु
भ्यावजक्षमरं दर सिषानि ईशोनतंत्रं अलर्त्ति दत्त उत्ताफणा नराङ्
पूर्वस्ययङ्लुगंतस्य शतरि अभ्यासस्य नीगागमोनिपात्यते अना
पनीफणात स्यं संश्र्वस्य यङ्लुकिशतरि अभ्यासस्यानिकु धात्व
सकारस्यषत्वं करोतेर्यङ्लुगंतस्याभ्यासस्यचुत्वाभावः कदेर्ल्लङ्डे ले
रङ् द्विर्वचनं अभ्यासस्यचुत्वाभावोनिगागमश्च कनिक्रदस्मनुषं ।
अकंदीदित्यर्थः विभर्त्तेरभ्यासस्य वजस्त्वाभावः बियोभरि भ्रदोष

सि· चीष ध्वरतेर्यङ् लुगंतस्य शतरि अभ्यासस्य विगागमः धातो रकार
वै· लोपश्च दविधतोरभ्यासः स्वर्यस्य द्युतेः अभ्यासस्य संप्रसारणाभावो
त्वं विगागमश्च दविद्युतदीयच्छोशुचानः तरतेः शतरि तिसो अभ्यास
स्यरि गागमः स्टपेः शतरि तिसो द्वितीयैकवचने रीगागमोऽभ्यासस्य स्व
जेः शतरि अभ्यासस्य रीक स्रतेर्लिटि णल् अभ्यासस्य रुक् धा·
तोश्च कुक् गमेर्यङ् पूर्वस्य लटि श्लावभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च ।
वहत्नीवेदागनीगंनिकरोत मसद्वेति निगामे सतेर्लिटि परस्मैपदं बुगाग
मोभ्यासस्य चात्वं निपात्यते टष्टिस्सस्रवस्यविरं सषुवयन्ति भाषायां बहुलं छंदसि अभ्यासस्य

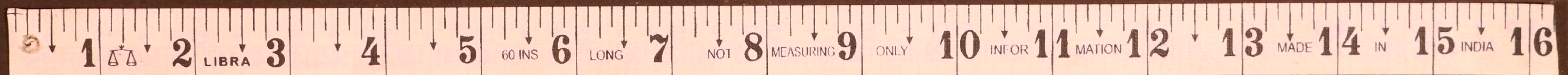

इकारः स्याच्छंदसि पूर्णोचिवष्टि वशोवेतद्वयं इतिसममः प्रसत्त।
पोदः पादग्रहणे पषांदेस्तः पादग्रहणे प्रग्रायमधिः संसमिधुवसे
उपो‾पमेपरामृश किलोदुद्हर्षसे छंदसीरः द्ववर्णान्ताङ्फान्ताच
परसमन्तोर्मस्यरः स्यात् हविवने हर्पस्याप गीर्वान् अनोनुट अन्तं
तान्मनोर्वटस्यात् अदस्यांतः कर्णांतः अस्यन्तंतयदुलस्या नाहस्य
त्वांनान्यरस्वस्यनुट् सपथिनरः भविदान्नस्तउवाच्यः भविदावतरो
जनः ईद्रयिनः रथितरः रथीतमं रथीनांनमत्त निषत्तानत्तपुतर्ते
गर्तेसि छंदसि सदेनेज पूर्वान्नि पूर्वोद्वनिष्टापांनत्वाआवो निपात्य

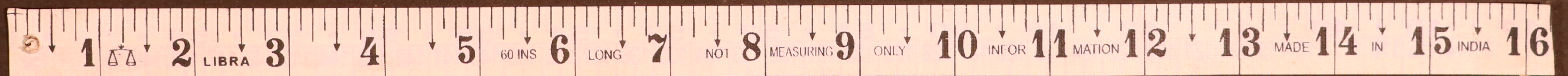

सि॰ ते नमन्नमंजसा निषत्तमस्यचरतः अमन्नानिषस्समितिप्राप्ते उंदेनं।
वै॰ च्च पूर्वस्यान्तं प्रसक्तमिति त्वरतेः तूर्णमस्यवा स्वर्तमितिसश्चस्य ग
र्तमिति गूरीश्चस्य अमन्नरूचरवविद्युभयथाछंदसि तूर्वीरेफोवा अ
त्तपव अमन्नरेव ऊपपव ऊचरेव अवपव अवरेव भवच्छमहाव्याहृ
तेः भवश्चेति भवविति श्रोमभ्यादाने श्रोंश [illegible] नः स्यादारंभे श्रों
३ अग्निमीलेपुरोहितं अभ्यादानेकिं श्रोमित्येकाक्षरंब्रह्म येयज्ञ।
कर्मणि येश्यजामहे यज्ञेतिकिं येयजामहे प्रणवष्टेः यज्ञकर्म
णिटेरोमित्यादेशः स्यात् अपांरेतांसिजिन्वतों३ टेः किं हलंते अं

३

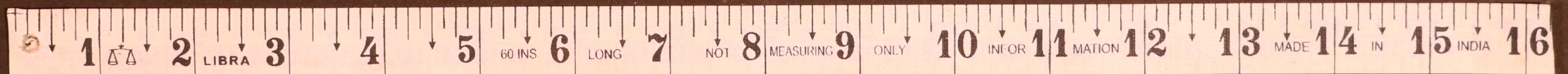
त्यस्यमाभूत् याज्यांतः येयाज्यांतामंत्रास्तेषामंत्यस्यटेः प्लुतोयज्ञ
कर्मणिजिह्वामग्नेवक्षुषेहव्यवाहो३ अंतः किं याज्यानामृचांवाक्य
समुदायरूपाणांप्रतिवाक्यंटेः स्यात् सर्वांतस्यचेष्यते ब्रूहिप्रेष्य
श्रौषट्वौषडावहानामादेः एषामादेः प्लुतोयज्ञकर्मणि अग्नयेनु
ब्रू३हि अग्नयेगोमयानिप्रे३ष्य अस्तुश्रौ३षट् अग्निमावह अग्नी
त्प्रेषणे परस्यच अग्नीधः प्रेषणे आदेः —तस्तस्मात् परस्यच
ओ३श्रा३वय विभाषापृष्ट प्रतिवचनेहैः —तः अकार्षीःकटं अ
कार्षंहै३ अकार्षंहि पृष्टेनिकिं कटंकरिष्यसिहि हेःकिं करोमि

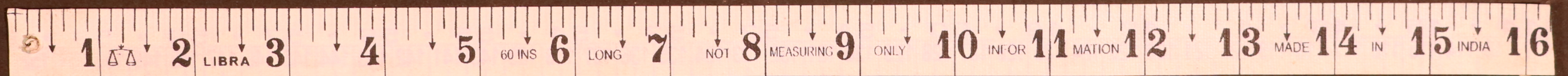
सि॰
वै॰

ननु निग्रहस्थानुयोगेवे अत्रयद्वाक्यांतस्यदेः —नोवा अथामावास्ये
त्यासा ३ अमावास्येत्यवंवादिनं युक्तास्समतात्प्रव्याव्यएवमनुयुज्य
ते आम्रेडितंभर्त्सने दस्यो दस्योऽस्वातयिष्यामित्वा आम्रेडितग्रहणं
द्विरुक्तोपलक्षणं चौर ३ चौर चौऽ३रचौर अंगयुक्तंतिङाकांक्ष अंगे
त्यनेनयुक्तंतिङं॰नेदस्वने अंगकूजा ३ इदानींज्ञास्यसिजाल्म तिङ्॰किं
अगदेवदत्तमिथ्यावदसि आकांक्षंकिं अंगपच नैनदपरमाकांक्षति
भर्त्सनश्चेव अंगाधीष्वभक्तंनवदास्यामि विचार्यमाणानां वाक्यानां
टेः प्लुतः होतव्यंदीक्षितस्यगृहा ३ इ नहोतव्यामिति होतव्यंन हो।

३।

तत्त्वमिति विचार्यन्ते प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचारः पूर्वं तु भाषा
यां विचार्यमाणानां पूर्वमेव लवते अहिर्भुजन्ते प्रयोगापेक्षत्वं
पूर्वत्वं इह भाषाग्रहणात् पूर्वयोगः छन्दसीति ज्ञायते प्रतिश्रवणे
च वाक्यस्य टेः प्लुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च गां मे
देहि भो ३ हन्त ते ददामी ३ नित्यः शब्दो भवितुमर्हती३ दत्त किमा।
स्या३ अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः अनुदात्तः प्लुतः स्यात् दूरा
द्धूतादिषु सिद्धस्य — तस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते अग्निभूता
३इ पटा३उ अग्निभूते पटो पतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः प्लुतः शोभ

सि· नः खल्वसि माणवका ३ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने वाक्यस्य टेर

वै· नुदात्तः प्लुतः अग्निचिद्भाया३त् अग्निचिदिव भायात् उपमार्थे किं ।

कथंचिदाहुः प्रयुज्यमाने किं अग्निर्माणवको भायात् उपरिस्विदा

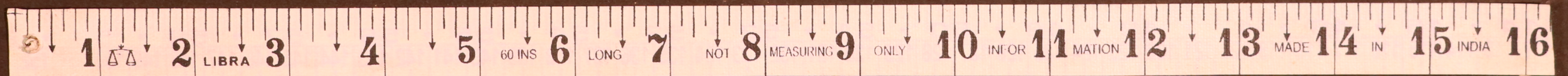
सी३त् अत्र त्वविचार्यमाणानामित्युदात्तः प्लुतः स्वरितमाम्रेडिते

ऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परे ३ असूया

दौगम्ये असूयायां अभिरूपक रिक्तं ते आभिरूप्यं संमतौ अभिरू

पका३ अभिरूपक शोभनोसि कोपे अविनीतका ३ अविनीतक ३ ।

दानीं ज्ञास्यसि जाल्म कुत्सने शाक्तीका३ शाक्तीक रिक्ता ते शक्तिः ति

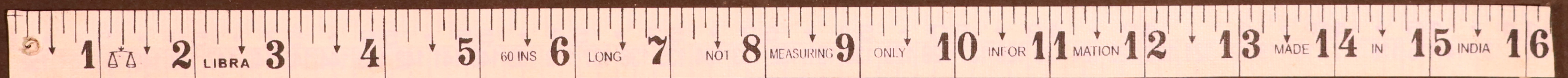

याशीः प्रैपेषु तिङाकांक्षं आकांक्षस्यातिङः तस्यटेः स्वरितः ॒तः
स्यात् आचारभेदे स्वयंहरथेनयातीः उपाध्यायं पदातिंगमय
ति प्रार्थनायां पुत्रांश्च लक्ष्मीष्टा ३ धनंचतात व्यापारणे कटंकुरु
३ ग्रामंगच्छ आकांक्षंकिं दीर्घायुरसि अग्नीनीदग्नीन्विहर अनं
त्यस्यापिप्रश्नाख्यानयोः अनंत्यस्यांत्यस्यापिपदस्यटेः स्वरितः प्लु॥ लु
त पतयोः अगमाः ३ पूर्वा३न् सर्वपदानामयं आख्याने अगमा
३ म् ग्रामा३न् स्वनावेव ३ दुतौ हराहूतादिषु स्वतोविहि तत्रैवपेचः ल२
स्वतप्रसंगेतदवयवाविदुतौलुवेते पे३न्तिकायन औ३पगव चत्

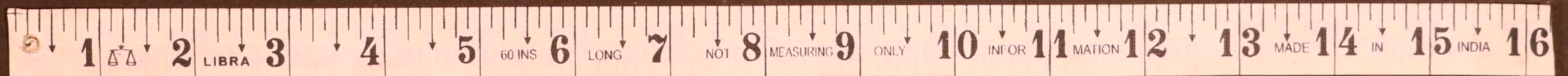
सि॰
वै॰

मैत्रावरुणे प्रैषो संपद्येत एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदु
तौ अप्रगृह्यस्यैचोः दूराद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तर
स्य त्विदुतौ स्तः प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्यमाणप्रत्यभिवादयाज्यां
तेष्वेव प्रश्नान्ते अगमाः३ पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूता३इ अभि।
पूजिते भद्रं करोषि पटा३उ विचार्यमाणे होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ।
प्रत्यभिवादे एधि अग्निभूता३इ याज्यान्ते स्तोमैर्विधेमाग्नया३इ परि
गणनं किं। विष्णुभूते घातयिष्यामि त्वा अदूराद्धूत इति नवकृत्वं पदां
तग्रहणं तु कर्तव्यं इह मा भूत् भद्रं करोषि गौ३रिति अप्रगृह्यस्य किं

३३

शोभनेमालेऽ आमंत्रिते छंदसि लुतविकारोयंवक्तव्यः अग्नाऽइप
त्नीवा तयोर्य्वाव चिसंहितायां ऽइदुतोर्य्यकारोस्वौ चिसंहितायां अग्ना
ऽयाशा पटाऽवामा अग्नाऽयिंद्रं पटाऽवुदकं अचिकिं अग्नाऽइद्र सं
हितायांकिं अग्नाऽइद्र ऽंद्र संहितायामित्याथ्या यसमासेऽधिकारः ऽ
दुतोरसिद्धत्वादयमारंभः सवर्णदीर्घत्वस्य शाकलस्य वानिवृत्यर्थं ।
मवयोरसिद्धत्वात् उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोनुदात्तस्ये त्यस्यवा ।
धनार्थंवा वमतवसोरुसंबुद्धौ छंदसि रुइत्यविभक्तिकोनिर्देशः
मत्वंतस्यवसंतस्यचरुःस्यात् अलोत्यपरि भाषयानकारस्य ऽंद्रम

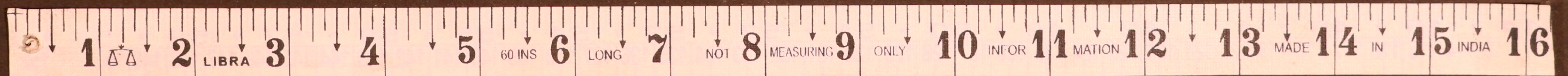
सि॰
वै॰

कन्व १हणाहिमोमं हरिवोमेदिनंत्वा छंदसीर१निवत्वं दाश्वान्साह्वा
न्मीढ्वांश्च पतेकस्वनानिपात्यते मीढ्वस्तोकायतनयाय वन३उपसं
ख्याने कनिन्वनिपोः सामान्येन ग्रहणं अनुबंधस्येहानिर्देशात् य
ज्वायंतं वसना ग्रातरित्वः ३णाः क्वनिप उभयथर्द्धु अम्परेत्ववि।
नस्यरुची पत्यूंस्तांश्चके दीर्घादटि समानपादे दीर्घान्तकारस्य रुर्वा
स्यादटितैवैन्नाटौपकपादस्थोस्यानां दिर्वांश्चक्रारुमनी महांश्चेन्द्रोय
श्रोजसा उभयथेत्यनुवृत्तेर्नेह आदित्यान्याचिषामहे आतोटिनित्यं अ
विपरतः रोः पूर्वस्यातः स्थानेनित्यमनुनासिकः महांइंद्रः नेत्रिरिया

३५

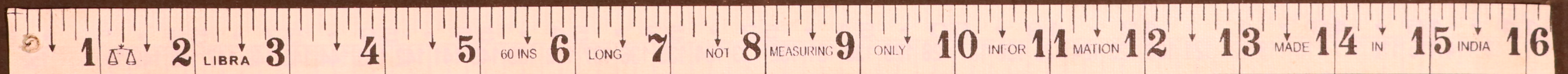
त्व अनुस्वारमधीयते तत्रछंदसोऽध्यापय इतिश्रांचः एवंच सूत्रस्यफ
लेविंत्यं स्तनवान पायो रुवी भुवस्तस्पस्तनवां पाप्रदग्रे छंदसिवा।
वि प्राघेडितयोः सर्गस्यसोवास्यात् कुप्वोःशप्वमाम्रेडितंचवर्जयित्वा अ
ग्रेत्रान र्सनस्कविः पिरिर्नविस्वनस्पृशुः नेह वसुनः पूर्व्यःपतिः अग्रे
त्यादिकिं अग्निःप्रविद्वान् परुषः परुषः कःकरत्करति कृधिकृते
घनदितेः विसर्गस्यसःस्यात् प्रदिवोअपस्कः यथानोवस्यसस्करत्
सुपेशसस्करति उरुणस्कृधि सोमंनचारुमघवत्सुनस्कृत अनदि
तेरितिकिं यथानोअदितिःकरत् पंचम्याःपरावध्यर्थे पंचमीविस

सि· वै·

गस्यसः स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः दिवस्परिप्रथमंयज्ञे अच्छार्थे ।
किं दिवस्पृथिव्याः पर्य्यौजः पानोचवकुल पंचम्या श्येव सूर्योनोदिव
स्यात षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु वाचस्पतिं विश्वकर्माणं दि
वस्पुत्राय सूर्याय दिवस्पृष्ठं भंदमानः तमसस्पारमस्य परिवीत इलस्प
दे दिवस्पयो दिधिषाणाः रायस्पोषं यजमानेषु इडायावा पतिपुत्रादिषुप
रेषु इलायास्पुत्रः इलायाः पदे युष्मत्तत्तक्षुष्वंतःपादं पादमध्यस्थस्य
सस्य मूर्द्धन्यः स्यात्तकारादिषु परेषु युष्मदादेशाः त्वंत्वातेतवाः त्रिभि
ष्टं देवसवितः तेभिष्टा अग्निभिष्टे अप्स्वग्नेसधिष्टव अग्निष्टद्विश्वं यावा

३५

पृथिवीनिष्टत्वः अंतःपादंकिं तदग्निस्तदर्यमा यन्म आत्मनोनिं
दाभूदग्निस्तत्पुनराहार्जातवेदाविचर्षणिः अग्नाग्निरितिपूर्वपाद
स्यान्तोनन्तमथ यजुष्येकेषां युष्मत्तत्ततक्षुपरतः ससमृद्धन्योवा
अर्चिभिष्टुं अग्निष्टेयं अर्चिभिष्टत्त्वः पतेःर्विस्त्वमित्यादि स्तुतस्तो
मयोस्कंदसि त्वभिष्टुतस्य त्वभिस्तुतस्य गोष्टोमं गोस्तोमं पूर्वपदा
दित्येवसिद्धे प्रपंचार्थमिदं पूर्वपदात् पूर्वपदस्यान्निमित्तात्परस्य
सस्यषोवा यदिद्वाग्नीदिविष्टः पुवंहिस्यस्तपनी स्वनः पूर्वपदस्या
न्निमित्ताद्दुत्तरस्यसत्त्रोनिपातस्यसस्यषः ऊर्द्धे ऊषणः अभीषणः

सि॰
वै॰

सनोतेरनः गोषाइंदोनृषाअसि अनः किं गोसनिः सहेः पृतनर्भ्यां

च पृतनाषाहं ऋताषाहं चात् ऋतीषाहं निव्यभिभ्योड्व्यवायेवाछंद

सि सस्यमर्द्धेन्यः न्यषीदत् व्यषीदत् अभ्यष्टौत् अभ्यस्तौत् स्वंहस्तदवग्र

हा स्वरस्पनस्यणः न्तमणः पितस्याणं नस्थधानस्थोरुषुभ्यः धातुस्था

त् अग्नेरन्नाणः शिन्नाणो अस्मिन् उरुणस्कधि अभीषुणः मोषुणः

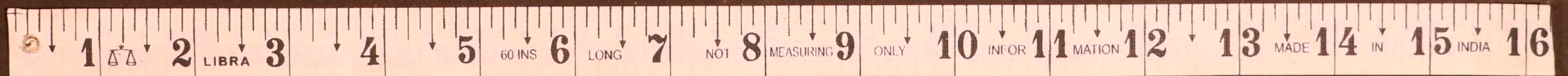
इत्यष्टमः अथ स्वरप्रकरणं अनुदात्तंपदमेकवर्जं परिभाष

यंस्वरविधिविषया यस्मिन्पदेयस्योदात्तः स्वरितोवाविधीयतेतलगे।

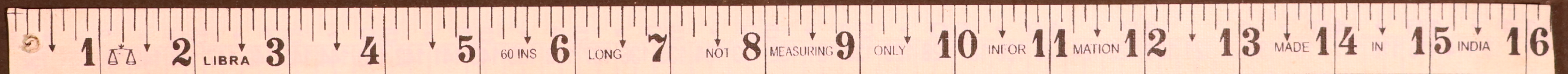
कमचवर्जयित्वाशेषंतत्पदमनुदात्तं स्यात् सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्रवि

२५

कुस्मात् गोपार्यतेनः अत्रसनाद्यंता इतिधातत्वेधातुस्वरेणयकाराकारउदात्तः शिष्टमनुदात्तं १

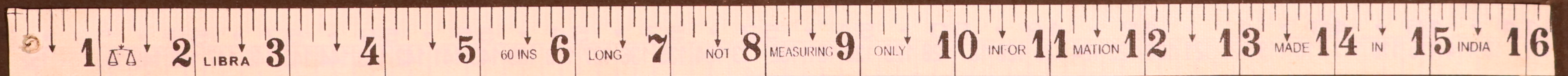

करणेच इति नांतं तेनोक्तोदाहरणे गुपेधीतस्वरः आयस्यप्रत्ययस्व
रस्यनाशिष्यते अन्यत्रेतिकिं यत्तंपत्तमभिवृधेस्मरणीतः अत्रसति।
शिष्टोपिस्नाइत्यस्यस्वटोनशिष्यतेकिं नतसएव अनुदात्तस्यच यत्रो
दात्तलोपः यस्मिन्नुदात्तेपरे उदात्तोलुप्यतेतस्योदात्तः स्यात देवीवा
च अत्रङीनुदात्तः चौलमाकारैः चनौपदेशर्वस्यातोदात्तः उदात्तनिवृत्ति
स्वरापवादः देवंडीचं नपनदेवयंतः अनद्विन इतिवाच्यं दाधीचः मा
धवः प्रत्ययस्वरपवात्र आगंवितस्यच आमंत्रितविभक्तांतस्यादिस
दात्तः स्यात् अग्नइंद्रवरुणामित्रदेवाः आमंत्रितस्यच पदात्परस्यापा

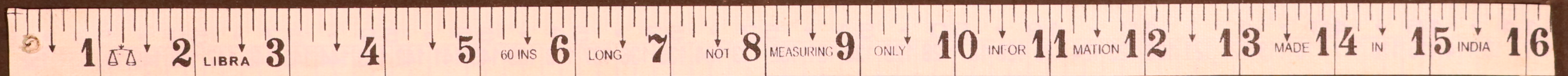
सि॰ दादिस्यस्यामंत्रितस्यसर्वस्यानुदात्तः स्यात् प्रागुक्तस्यषष्ठस्यापवादो।
वै॰ यमाष्टमिकः इमंमेगंगेयमुनेसरस्वती अपादादौकिं शुतुद्रिस्तोमं
त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् अग्नइंद्र अत्रेंद्रादीनान्निघातोन पूर्वस्यावि
द्यमानत्वेनपदात् परत्वाभावात् नामंत्रितेसमानाधिकरणेसामान्य
वचनं समानाधिकरणेआमंत्रितेपरेविशेष्यंपूर्वमविद्यमानवन्न।
अग्नेतेजस्विन् अग्नेनातः सामान्यवचनंकिं पर्यायेषुमाभूत् अघ्न्ये
देविसरस्वति सामान्यवचनंविभाषितं विशेषवचने अत्रभाषिकं।
तावद्बहुवचनमितिपठितं सामान्यवचनमितिच पूर्वसूत्रेयोजितं आ

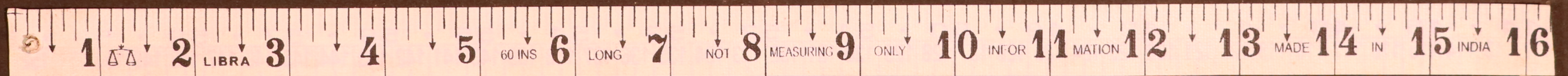
मंत्रितांते विशेषणेपरे ४ वैवहुवचनांतमविद्यमानवद्वा दे
वीषलवींरुरुन: कृणोत अत्रदेवीनां विशेषणांषडिति देवा:
शरण्या: २ हद्वितीयस्यनिघातोवैकल्पिक: स्वामंत्रितेपरां
गवत्स्वरे सर्वंतमामंत्रितेपरे पररूपांगवत्स्यात्स्वरेकर्तव्ये इ
वन पाणीशुभस्पती शुभ२तिशुभे: किवंतात् षष्ठ्यंतं तस्यपर
शरीरात्नप्रवेशेषाष्टिकमामंत्रितांयदात्नत्वं नचाष्टमिकोनिघात:
शंका: ४ वामंत्रितस्याविद्यमानत्वेनपादादित्वात् यत्रंदिवोदहि
वमंतभोजनं २ हदिव: शब्दस्याष्टमिकोनिघात: परस्मुनाहस्य

३८

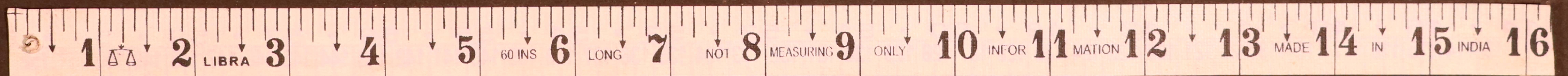

सि॰ न् षष्ठ्यामंत्रितकारकवचनं षष्ठ्यन्तमामंत्रितांतं प्रतिपन्नकाद्यंत
वै॰ द्वाचकं चेति परिगणनं कर्त्तव्यमित्यर्थः तेनेह न अयमग्ने जरिता।
यतेनात्येव्रात्तणा समर्थानुवृत्त्यावासिद्धं पूर्वांगवच्चेति वक्तव्यं आ
ते पितर्मरुतां इतिन्वाद्युदात्तं दिवः अव्ययानां न इच्चैरधीयाना अ
व्ययीभावस्यत्वित्यमने उपाग्न्यधीयान उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरि
तोनुदात्तस्य उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यणस्ततः परस्यानु
दात्तस्य स्वरितः स्यात् अभ्यभिहि स्वरितयणः खलप्वाशा अस्य
स्वरितस्यैत्रैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्छेषनिघातेन एकादेश उदात्तः ३८

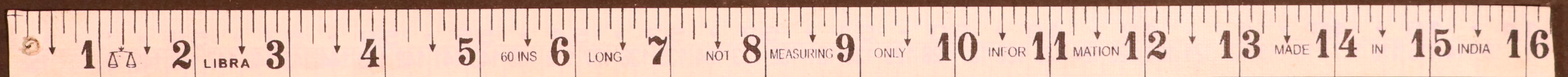
नोदात्तः उदात्तेनसहैकादेशः उदात्तःस्यात् वोश्वाः क्वावरं मरुतः
स्वरितोवानुदात्तेपदादौ अनुदात्तेपदादौपरे उदात्तेनसहै का
देशः स्वरितोवास्यात् पदेशर्वसूत्रेणोदात्तः वी३दंज्योतिर्हृदये।
अस्यश्लोकोदिवीयते व्यवस्थितविभाषात्वादि कारयोः स्वरितः
दीर्घप्रवेशेनुदात्तः किंच पऽः पदांतादिति पूर्वरूपे स्वरितएव।
नेवदन् सोऽयमागात् उक्तंच प्रतिशाख्ये इकारयोश्चप्रश्लेषेक्षैप्रा
भिनिहतेषुचेति उदात्ता दनुदात्तस्वरितःस्यात् अग्निमीले अ।
स्यासिद्धत्वाच्छेषनिघातोन नमाशानासः नोदात्तस्वरितो।

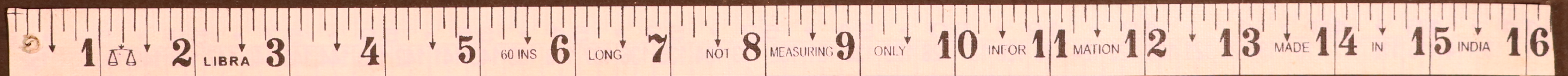
सि॰ इयमगार्ग्यकाश्यपगालवाना उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः
वै॰ स्वरितोनस्यात् गार्ग्यादिमतेतुस्या देव श्रायश्चारुः वोम्याःकार ।
भीशवः एकश्रुतिदूरात्संबुद्धा इत्यत्रसंबोधनेवाक्यमेकश्रुतिः ।
स्यात् त्रैस्वर्यापवादः आगच्छभोमाणवक यज्ञकर्मण्यजपन्यूं
खसामसु यज्ञक्रियायांमंत्रएकश्रुतिः स्याज्जपादीनवर्जयित्वा ।
अग्निर्मूर्द्धादिवः यज्ञेतिकिं स्वाध्यायकालेत्रैस्वर्यमेव अजपेकिं म
समाग्नेवर्चोविहवेष्वस्तुः —पोनामउपांशुप्रयोगः यथाजलेनि
मज्जनस्य न्यूंखानामषोडशओकाराः गीतिषुसामसंज्ञा उच्चैस्तरां

३५

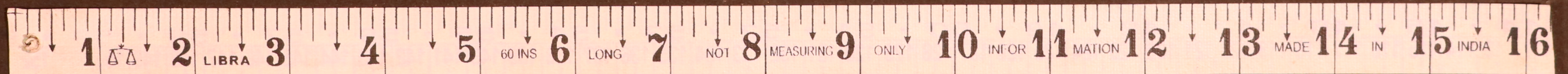
वावषट्कारः यज्ञकर्मणिवौषट्शब्द उच्चैस्तरांवास्यादेकश्रुतिर्वा
भाषाछंदसि छंदस्यविभाषा एकश्रुतिः स्यात् व्यवस्थितविभा
षेयं संहितायांत्रैस्वर्यं ब्राह्मणे एकश्रुतिर्बह्वृचानां अन्येषामपि
यथासंप्रदायंव्यवस्था नसुब्रह्मण्यायां स्वरितस्यतूदात्तः सुब्रह्म
ण्याख्येनिगदे यज्ञकर्मणीतिविभाषा छंदसीतिच प्राप्ताएकश्रु
तिर्नस्यात्स्वरितस्योदात्तश्चस्यात् सुब्रह्मण्यों असावित्यंतः त
स्मिन्नेवनिगदे प्रथमांतस्यांत उदात्तः स्यात् गार्ग्योयजते जिना
त्याम आद्युदात्तोनेनबाध्यते अमुष्येत्यंतः षष्ठ्यंतस्यापिप्राग्वत्।

सि·
वै·

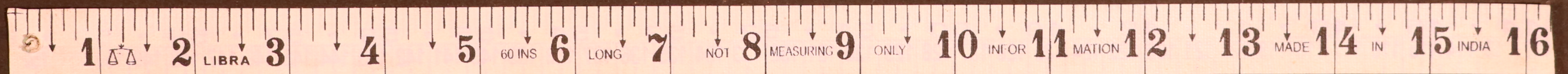
दात्तेःपितायजते स्पांतस्यापोत्तमंच चादंतः तेनद्वावुदात्तौ गार्ग्य
स्यपितायजते वानामधेयस्य स्पांतस्यनामधेयस्य उपोत्तममुदात्तंवा
स्यात् देवदत्तस्यपितायजते देवंब्रह्मणोरनुदात्तः अनयोःस्वरित
स्यानुदात्तःस्यात्सुब्रह्मण्यायां देवाब्रह्माणं आगच्छत स्वरितात्सं
हितायामनुदात्तानां स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेक।
श्रुतिःस्यात् इमंमेगंगेयमुनेसरस्वति उदात्तस्वरितपरस्यसंनतरः
उदात्तस्वरितौपरौयस्मात्तस्यानुदात्तस्यसंनतरःस्यात् सरस्वतिशुतुद्रि स्त
वत्तयन्त्वः तस्यपरमाम्रेडितं अनुदात्तंच द्विरुक्तस्यपरंरूपमनुदात्तं

५०

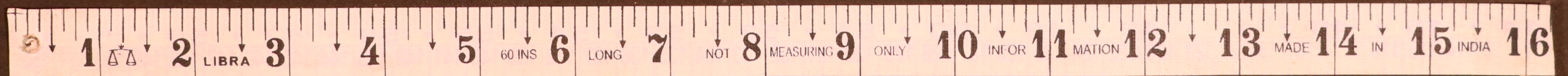
दिवेदिवे इतिसा[था]चौरणास्वराः जनोः अंत उदात्तःस्यात् गोपायतं
नः अभ्यस्तस्य स्वपादिहिंसामच्यनिटि स्वपादीनांहिंसेश्चानिय
जादौल सार्वधातुकेपरे आदिरुदात्तोवास्यात् स्वपादिरदाद्यंतर्ग
णः स्वपंति स्वपंति श्वसंति २ हिंसंति २ पक्षे प्रत्ययस्वरेणमध्यो
दात्तता किं प्रियेष्यते नेह स्वपानि हिनसानि अभ्यस्तानामादिः अ
नियजादौल सार्वधातुकेपरे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः येददतिप्रि
यावस परत्वान्नित्स्वरमपंबाधते दधनारंद्र अनुदात्तेच अविद्यमा
नोदात्तेलसार्वधातुकेपरे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः दधासि रत्नं द्रविणं

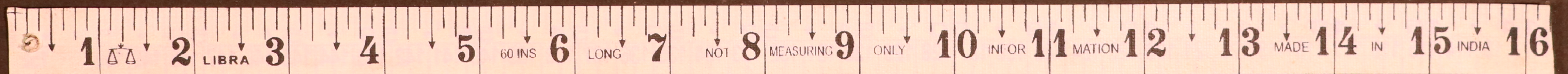
सि॰
वै॰

चदाश्रुषे भीह्रीभृहुमदजनधन दरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति भी
भ्रस्तीनामभ्यस्तानां पिति लसार्वधातुके परे प्रत्य यात्पूर्वमुदात्तं स्या
त्। योग्निहोत्रं जुहोति ममत्तु नः परिज्मा मानायदीदं दधन् जागर्षि।
त्वं लिति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं चिकीर्षकः आदिर्णमुल्यन्यतरस्यां अ
भ्यस्तानामादिरुदात्तो वा स्यात्सम्मलिपरे लोलूयं लोलूयं पचेलित्व
रः अचः कर्तृयकि उपदेशेऽजन्तानां कर्तृयकि परे आदिरुदात्तो वा ल
पतेके दारः स्वयमेव चङ्न्यतरस्यां चङन्तेधातोरुपोत्तममुदात्तं वा
माहिचीकरत्तं धात्वकार उदात्तः पक्षान्तरे चङ॰ उदात्तः इति धातुस्वराः

कर्षात्वतोघञोन्त उदात्तः कर्षतेर्धातोराकारवतश्चघञन्तस्यान्त उदात्तः
स्यात् कर्षः शपानिर्देशात्तुदादेराद्युदात्तएव कर्षः पाकः उञ्छादीनां
वा अन्तउदात्तः स्या उञ्छादिषुयुगशब्दोघञन्तोः गुणोनिपात्यते काल
विशेषेरथाद्यावयवेच वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे अन्यत्रयोगेयो
गेतवस्तरं भृतशब्दोघञन्तः गावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षः उत्तमशश्व
त्तमावपि उत्तमेवरुणाशश्वत्तममीळते चतुरः शसि चतुरोन्तउदा
त्तःशसिपरे चतुरःकल्पयन्तः आचिरइतिरादेशस्य पूर्वविधौस्था
निवत्त्वान्नेह चतस्रःपश्य चतेरुरन् नित्त्वादाद्युदात्तता झल्यपो।

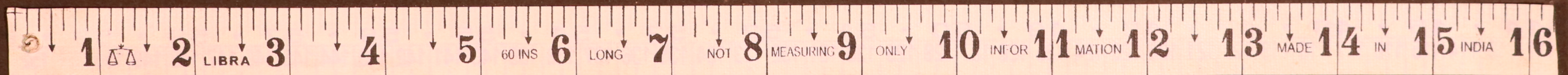

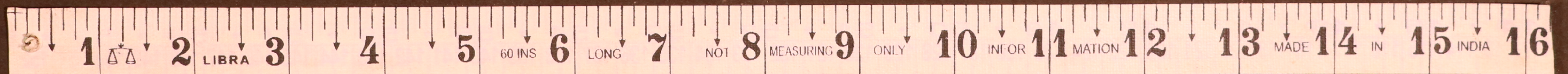
क्ति

सि॰ वै॰

त्तमं षट्त्रिचतुर्भ्यो याझलादिविभंक्तिदनेपदे उपोत्तमसुदात्तंस्यात्।
ग्रर्वर्युभिः पुन्वभिर्वाजैर्नवनीच समभोजापमर्णिः आदशमिर्विव
स्वतः उपोत्तमंकिं आषड्भिर्हूयमानः विश्वैर्देवैस्त्रिभिः झलिकिं न
वानांनवतीनां विभाषा भाषायां उक्तविषये सर्वस्यप्यपि स्यपिपदेस
वेशब्दस्यादिरुदात्तःस्यात् सर्वनंदंतिपशासा क्षिप्रादिर्नित्यं त्रिदंत।
सवादिरुदात्तः यस्मिन्विश्वानियोस्या पुंसः कर्माणि वासणादित्वात्
ष्यत्र् सनेदधिषनस्मनः पायतेरसन् चायेरत्वेहूस्वश्चेतिचकारादस
नोनुडागमः पथिनथोःसर्वनामस्थाने आदिरुदात्तःस्यात् अयंपथाः

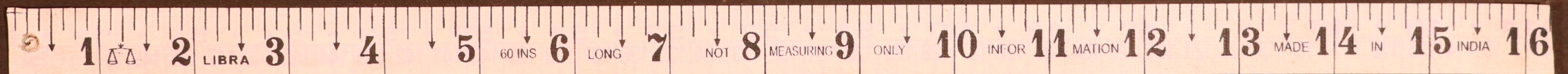

सर्वनामस्थानेकिं ओनिष्मतः पथोरत्त उदात्तनिवृत्तिस्वरेणांतोदात्तं
पदं अंतश्चतवैयुगपत् तवैप्रत्ययांतस्याद्यंतौ युगपदुदात्तौस्तः हर्षसे
दात्तवाउ क्षयोनिवासे आद्युदात्तःस्यात् स्वेक्षयेशुचिव्रत जयःकर
णं करणवाचीजयशब्द आद्युदात्तः ज्ञायामुपमानं उपमानशब्दःसं
ज्ञायामाद्युदात्तः चंचेवचंचा कनोलुप् एतदेवज्ञापयतिक्वचित्स्वर
विधौ प्रत्ययलक्षणंनेति संज्ञायांकिं अग्निर्माणवकः उपमानंकिं ।
चैत्रः निष्ठाचद्व्यजनात् निष्ठांतस्यद्व्यचः संज्ञायामादिरुदात्तोनत्वा
कारः दत्तः द्व्यचःकिं चिंतितः अनात्किं त्रातः संज्ञायामित्यनुवृत्तेने

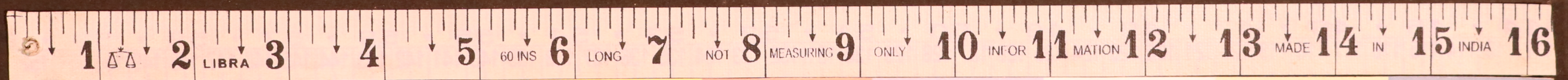

सि॰
वै॰

ह कृतंहृतं प्रक्ष॒ष्टो पनावाद्युदात्तौप्स्नः प्रसंज्ञार्थमिदं प्रनसव्नपु।
क आशितःकर्त्ता कर्तवाची आशितशब्द आद्युदात्तः कृषनि ५त फाल
आशितं विक्रेविभाषा विक्रशब्देवादिरुदात्तः विक्रः ५ संज्ञायांतनिष्ठा
चव्यजनादितिनित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन जष्टार्पितेचछंदसि
आ– दात्तेवास्नः नित्यंमंत्रे पतत्नतेशकामकर्तं जष्टोदमूनाः पलश्रा
हरर्पितं श्मादे पूर्वैणैवसि––– सिपादस्यव्यवस्थितयाविपरीतापाद
नायेभ्यान् अर्पिताःवष्टिर्नचलाचलास अपव्रांतोदा––– स पुष्प
दस्मदोई॰सि आदिरुदात्तःस्यान् नहिषस्नवनोममम उ॰पिय तुभ्यंहि ८८

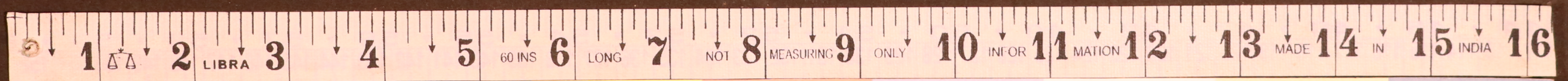
वान मघ———वतां यतोनावः यत्प्रत्ययांतस्यद्व्यच आदिरुदात्तः ना
वं विना पुंजंत्यस्यकाम्य कर्मणीडं. नाव्योपत ईडवंदवृशंसदुहां ण्य
तः एषां ण्यदंतानां आदिरुदात्तः ईड्योन्तनैरुत आजुहान ईड्यो
वंद्यश्च श्रेष्ठेनोवेहिवार्य उक्थमिंद्राय शंस्य विभाषा वेण्विंधानयोः
आदिरुदात्तः इंधाना अग्निं त्यागरागहा सकुहश्व उक्रथानां आदि
रुदात्तो वा आयाहिपोतमन्तः त्रयः प्रकृत्यजनाः मनोः पूर्वमात्संज्ञा
यांस्त्रियां मनोः पूर्व आकारउदात्तः स्त्रीनाम्नि उदुंबरावती शराव।
ती अंतोवत्याः अवती शब्दस्यांते उदात्तः वेत्रवती ङीपः पित्वादनु

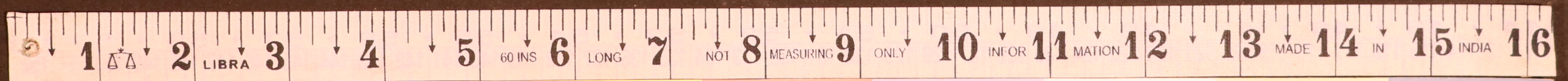
सि·
वै·

दात्तत्वं प्राप्ते ईवत्याः ईवन्तस्यापि प्राग्वत् अहीवती मुनीवती अथ ।
फिट्सूत्राणि फिषोंत उदात्तः प्रातिपदिकं फिट् तस्यान्त उदात्तः स्यात्
उच्चैः पाटलापालंकां वासागरार्थानां पतदर्थानामंत उदात्तः पाट
लाफलेरुहो सुरूपापाकले नि पर्यायाः लघावंत इति प्राप्ते अपालं ।
कंवाचिवियान आरेवत आरग्वधेति पर्यायाः अम्बार्थः माता उन्नर्वत्तं ।
तानामित्याद्युदात्ते प्राप्ते सागरः समुद्रः गेहार्थानामस्त्रियां गेहं नवि
षयस्येति प्राप्ते अस्त्रियांकिं शाला आद्युदात्तोयं इहैव पर्यदासात् सौ
पकान् गुदस्य च अंत उदात्तः स्यात् न तु स्त्रियां गुदं अस्त्रियांकिं आंत्रे

५४

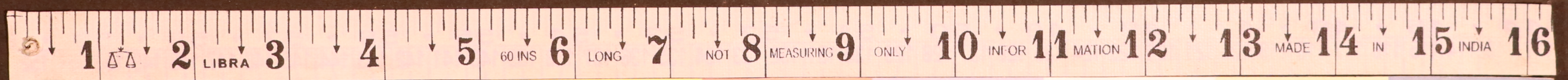
घस्तेमुदाम्यः स्वांगशिटापदंतानामित्यंतरंगमाद्युदात्तत्वं नतत्रष्टाश्
घप्रवृत्तस्यतत्री विषयस्य चकारस्यकारःपूर्वयोर्योगोप्त्योक्त उदात्तः श्रेंतद्वौ तत्री
विषयवर्णोनिषात्रे काया माया तायायांतस्यांत्यात् पूर्वमित्यायंदा
नेप्राप्ते स्त्रीतिकिं वासं यजंतत्वादाद्युदात्तत्वं विषयग्रहणे कि ।
द्रभ्या तत्त्रिया यतोनावश्याद्युदात्तश्च्पशाहः तत्त्रियशाहस्वयांतस्यां
ऽस्यात् पूर्वमितिमध्योदात्तः स्वांतस्याम्यादेः नावं उवा स्वावं ।
दुःखं नावस्वांगशिरामित्याद्युदात्तेप्राप्ते उथानामभाउविशेषः न
स्यकृत्रिमत्वात् वप्सुवर्णे कृत्रिमाख्याचेदित्युवर्णस्योदात्तत्वेप्राप्ते ।

सि॰
वै॰

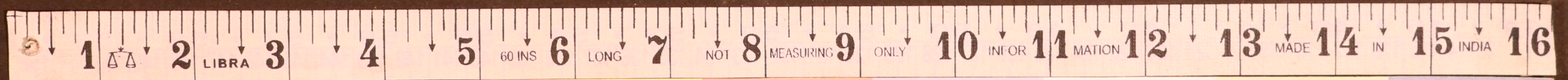
सुखदुःखयोर्नविषयस्येतिप्राप्ते अस्मादेः किं शिखा मुखंस्वस्वां
गशिखामितितविषयस्येतिवा आद्युदात्तत्वं शिखायास्तुशीङः खोनि
ह्रस्वश्चेति उणादिषुनिपातनोक्तेः अंतरंगत्वाट्टापः प्रागेवस्वांग शिखा।
मितिवाबोध्यं हिष्ठावत्सरतिशायांतानां एषामन्त उदात्तःस्यात् अ
तिशयेनबहुलोऽतिहिष्ठः नित्वादात्तेप्राप्ते बहिष्ठेरस्मैः सहनारथेन
यष्ठंहिष्ठंनातिविधे १स्यादेरैकान्तपादाद्युदात्तः संवत्सरः अव्ययपूर्वप
दप्रकृतिस्वरोऽत्रबाध्यते १स्याद्रुः सप्ततिः अशीतिः लक्षावंत १तिप्रा
मे चत्वारिंत् १हापिप्रागवत् अम्भ्रराणां प्रभृत्यस्यायोः अव्ययपर

९५

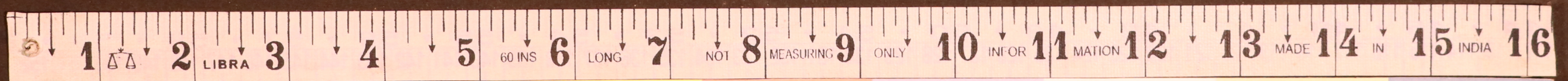

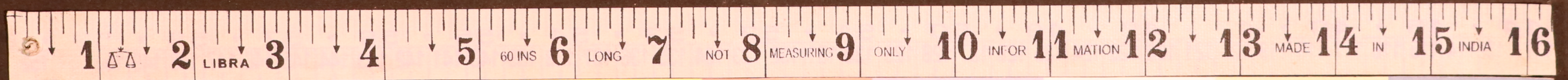
र्वपद प्रकृति स्वरोऽत्र वाच्यते इत्याहुः थाथादि सूत्रेण गतार्थमनन्त
दक्षिणस्यसाधौ अंतउदात्तः स्यात् साधुत्वाविवक्षाभावे तुव्यवस्थायांस
र्वनामतयासांगशिष्टामित्याद्युदात्तः अर्थान्तरे त्वलज्ञावंन इतिगुरुरुदा
त्तः दक्षिणः सरलोदार परच्छंदानु वर्तिषित्विकोशः स्वांगाख्यायामा
दिर्वा इह दक्षिणस्याद्यंतौ पर्यायेणोदात्तौस्तः दक्षिणोबाहुः आख्या
ग्रहणं किं प्रत्यु. प्रावमासीनस्यवामपाणिर्दक्षिणोभवति छंद
सि च अस्वांगार्थमिदं दक्षिणः इहपर्यायेणाद्यंतावुदात्तौ कृष्ण
स्यामृगाख्याचेत् वर्णानां तणन्त्याद्युदात्ते प्राप्ते अंतोदात्तोविधीयते

सिं· कृल्लानां दीहीएणं कृत्स्नेनोनावघ्नुषभः मगगाव्यायांन कृत्सेराक्षे वा।
वै· नामधेयस्य कृत्स्नस्येत्येव अपंवां कृत्सोः श्विना कृत्स्नघृषिः मुकृगौ
रयोरादिः नित्यमदात्तः स्यादित्येके वेदयनुवर्तन इतिनुमुक्तं सगेगौ
रोयश्चापि वेत्यत्रांतो दात्तदर्शनात् अंमहोदकवकवशाना छंदस्यंतः
अगंष्ठस्य स्वांगालाम कुर्वादीनामिति द्वितीयस्योदात्तत्वेप्राप्ते ऽन्तोदा
त्तार्थ आरंभः वशाय "हणांनियमार्थं छंदस्येवति नेनलोके आयुदा
त्तत्वेमाहुः एष्टस्यच छंदस्यंन उदात्तःस्यात् वाभाषायां एष्ठं भजेन
स्यतरणाव्याबेन् उनर्वन्तावामिमाधुदात्तस्यापवादः अर्थस्यस्याम्या।

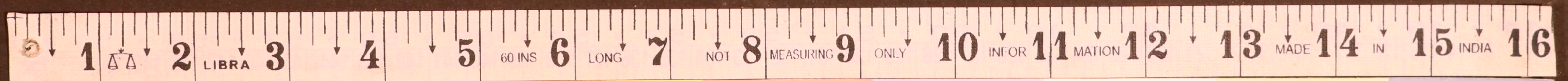

ख्यानेन यांतस्यांत्यात्पूर्वमितिनियमोनाव‍इतिवायुदात्तेप्राप्तेवचनं आशा
या अदिगाख्याचेत् दिगाख्याव्यावृत्त्यर्थमिदं अतएवज्ञापकाद्धिकपर्या
यस्याद्युदात्तता इंद्राशाभ्यस्पदि नक्षत्राणामाविषयाणां अंतउदात्तः
स्यात् अश्लेषानुराधादीनांलघावंत इतिप्राप्ते— षाश्रविष्ठायनिष्ठाना
मिष्टन्नंतत्वेनाद्युदात्तेप्राप्तेवचनं नकुड्वस्यकृत्तिकाख्याचेत् अंतउदा
त्तोन कृत्तिकावत्तत्रं केचित्तुकुड्वीय आमद्विषयाणामिति व्याख्याय।
आर्द्रिकाबहुलिकाऽमात्राभ्यतोदात्तोनेम्याकुं हूनादीनांच अंतउदात्तः
हूनंमिमित्ते आकृतिगणोयं ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि अंतउदात्तःस्या

सि॰
वै॰

न् ज्येष्ठआहचमसा कनिष्ठ आहचन्तरः वयस्मिंकि ज्येष्ठः श्रे ‾ः कनिष्ठः
इहनित्वादाद्युदात्तएव खिल्वनिष्मयोः स्वरितोवा अनयोरंतः स्वरितोवा
स्यात् एतेउदात्तः इतिफिट्सूत्रेषुप्रथमःपादः अथादिः शाकुशाकटेः ।
अधिकारोयं शाकटिशकयोरितिमनन् हलंतस्यस्त्रीविषयस्य आदि
रुदात्तःस्यात् बलिःतन्तुः नब्विषयस्यानिसंतस्य वनंनयायः ‾संतस्य
‾सर्पिन पुनपुंसक त्वगाभाम्मानांचद्वयषां द्यवामित्यर्थः कुषाः काशाः
माषाः तिलाः बहूचान् गोधूमाः त्रः संख्यायाः पंच स्वांयशिटामदंता।
नां शि ‾सर्वनाम कर्णाभ्यांचुतुकादधि श्रोष्टावि वमधु विष्टोविहा

याः प्राणिनांकुपूर्वं कवर्गात् पूर्वंआदिरुदात्तः काकः वृकः शुकेषु

मे खय्युवर्णंकृत्रिमाख्याचेत् खयिपरे उवर्णमुदात्तंस्यात् कंदुकः ।

उनर्व न्तानां उन् वरुणोवोरिशादसं ऋ समारंत्वाकरणावै वन पी

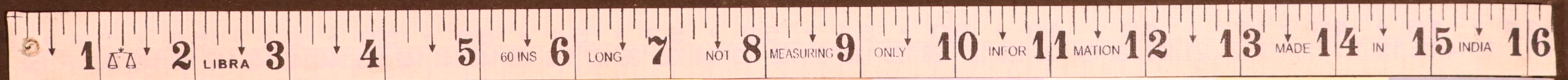
वानंमेषं वर्णानांतणतिनितांतानां आदिरुदात्तः एतः हरिणः

शितिः पृश्निः हरित् ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये अवर्ज्जंह्रस्वां

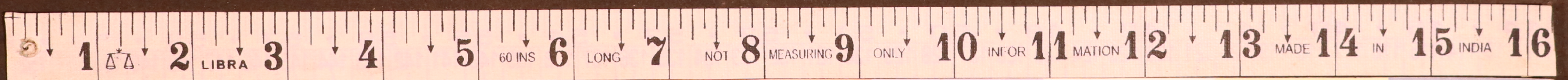
तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तंस्यात् मुनिः अनृत्तस्यादेवनस्य आदिरुदा

त्तः तस्यनाद्यः देवनेत्व अक्षैर्मादीव्यः अक्षस्यासमयोनने अक्षैर्या

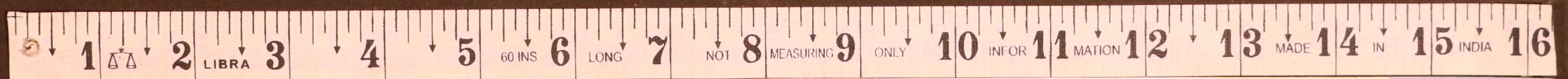
मस्य समेंशाकेन अक्षैपिपल्याः पीनद्वार्थानां आदिरुदात्तः पी

सि॰ नडः सरलः ग्रामादीनांच ग्रामः सोमः यामः लवंनस्योपमेयनाम।
वै॰ धेयस्य वंचेवचंचा स्फिगंतस्यनिपादंतरं स्फिगितिलपः प्रावांसे
न्ता नवृन्तपर्वंत विशेषव्याघ्रसिंह महिषाणां पक्षाम्रुपमेयनाम्ना
मादिरुदाज्ञोन नालश्वनालः मेरुरिवमेरुः व्याघ्रः सिंहः महिषःरा
जविशेषस्ययमन्वाचेत यमन्वाहृः श्रांगउदाहरणं श्रृंगः लवा
वंतेहयोश्चवहृषोगरुः श्रृंनेलवौहयोश्च लवौः सनोर्वहूलकस्पगरु
रुदाज्ञः कल्याणः कोलाहलः स्त्रीविषयवर्णाद्यसर्वाणां पक्षात्र।
याणामाद्युदाज्ञः स्त्रीविषय मल्लिका वर्णी श्येनी हरिणी श्वत

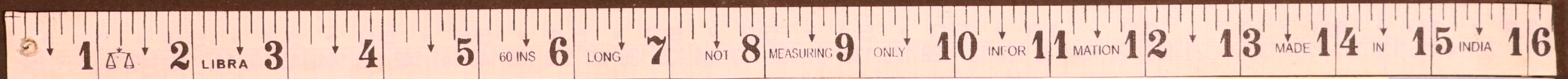

शल्वान् प्रत्वोस्येषांते ऽ ह्यस्वौः नरद्धः शेकुनीनांचलद्गूपूर्वे पूर्वेल
वु उदानंस्यान् कुक्कुटः तित्तिरिः नर्त्तेप्राण्याख्यायां यथालक्षणं
ग्रामम्नदात्नवन्न वसंतः कृकलासः धान्यानांच नृडदांनानां श्या
हिरुदात्तः कांतानां श्यामाकाः धानानां माषाः जनपदशाह्वानाम
पंतानां केकयः हयादीनामसंस्कृतलांनानामंतः पूर्वेवा हयितिहा
लः संज्ञा पललं शललं हयादीनांकिं पकलः असंस्कृतेनिकिं म
ल्लः श्वेतानांचद्रायां आदिरुदात्तः कृषिः   इतिद्वितीयःपादः ।
अथद्वितीयं प्रागीषान् ईषोनस्यहलादेविन्पतः प्राग्दितीयाधि

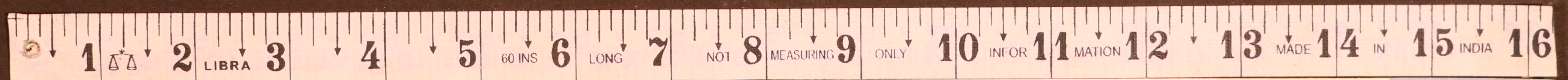

सि· कारः अषांप्राञ्जकारात् मकरवक्त्रेत्यतः प्राक अचा मित्यधिकारः
वै स्वांगानाम् कुर्वादीनां कवर्गरे फवकारादी निवर्जयित्वाग्रंनास्वांगा
नोह्निनीयमदान्नं ललाटं कुर्वादीनांन कपोलः रसना वदनं मादीनां
च मलयः मकरः शीदीनां शाकानां शीतमाशातपुष्पा पांतानांग
वीदीनां पादपः आतपः लज्जादीनांन अनूपं यवांतनीयं पुनाम्पाणं
ना पुन अपुनं अनिधमनिः अग्निः विपणिः मकरवक्त्रपारे वनवि
नलेत्वाजिह्वाताकलोभाकाष्टायेष्टाकाशीनामादिवी पणामादि ।
ह्निनोयोवोदान्नः मकरः वक्त्र प्रति लंदसिच अमकारापुर्वेषा

४५

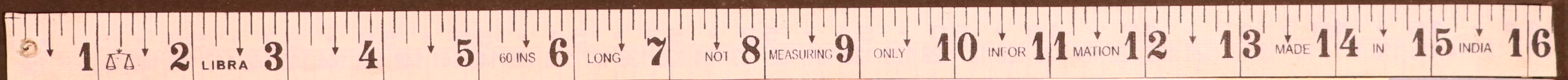
रंभः लव्यानस्वागदादिर्द्वितीयंवोदात्तंजेयं कर्दमादीनांच आदिर्द्वि
तीयंवोदात्तं सुगंधितेजनस्यतेवा आदिर्द्वितीयंते शाद्वेष्वितित्रयःप
र्यायेणोदात्ताः सुगंधितेजनाः नपःफलं नानां अदिर्द्वितीयंवोदा
त्तं राजादनफलं ग्रामसंस्थान पूर्वं कुलायः थांनस्पवनालघुनी
नाशद्वोलधुवनदात्तेस्तः स्नाधामस्मा शिंशुमारोदुंवरवलीवर्दो
शरपुरूरवसांच अंगुपानसर्वमुदात्तं द्विनीवा सांकाश्यकांपिल्यनामि
कादार्वाघासनां द्वितीयमुदात्तंवा ईर्षांतस्पहयादेरादिर्वा हलीषा
लांगलीषा उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकःशारीरशरा

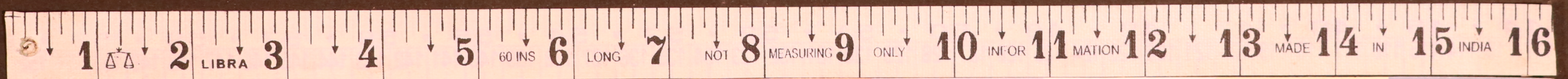
सि॰ वैः

बहद्यहिरण्यारण्यामन्यदेवतानां एषामादिरुदात्तः स्यात् महिष्य
षाढयोर्जायेष्टकाख्यानेन आदिरुदात्तः महिषीजाया अषाढा उपद
धाति इति तृतीयः पादः शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण उदात्तं
शकटिः शकटी गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य अक्षरमक्षरं पर्या
येणोदात्तं गोष्ठजः ब्राह्मणः अन्यत्र गोष्ठजः पशुः कृदुत्तरपदप्र
कृतिस्वरेणान्तोदात्तः पारावतस्योपोत्तमवर्जं शेषं क्रमेणोदात्तं पा
रावतः धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानां एषां
चतुर्णां धूञलीस्थानां वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि धू॰

५०

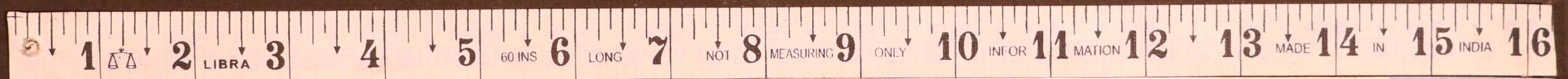
मज्जानः मुंजकेशः कालबालः स्थालीपाक कपिकेशहरिकेशयो।
छंदसि कपिकेशः हरिकेशः ६ न्यङ्स्वरौस्वरितौस्पष्टं न्यङुदात्त ः
यव–पत्त्वः मर्बुदव्यल्कशयोरादिः स्वरितःस्यात् निल्पशिकायका
मर्यधान्यकन्यारा जन्यमनुष्याणामंतः स्वरितःस्यात् तिलानांभ
वनंक्षेत्रतिल्य यतोनावइतिप्रामे विल्वभक्ष्यवीर्याणि छंद ʺ अंतः
स्वरितानि त्वन्वमसिमेन्यनुचानि स्तरीत्वन् उनन्वः पष्पन् नभं।
तामन्यकेसमे सिमसै सिमस्यार्थवैशां ॰ नउदात्तः आथर्वणइनि
प्रायिकं नवटष्टस्येत्येवंपरंवा नेनवानस्तनुनेसिमसैइन्द्रगंदेपि

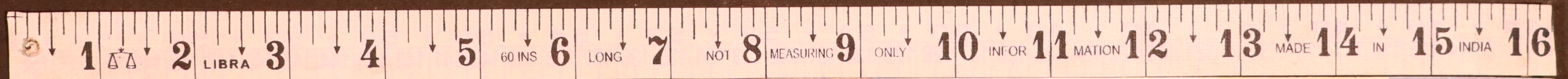
सि
वै

भवन्त्येव निपाता आद्युदात्ताः स्वाहा उपसर्गाश्चाभिवर्जं एवादीना
मंतः एवमादी नामिति पाठांतरं एव एवं नूनं सहस्रेष्वत्र सूरिभिः
सहस्रमश्वति प्रकरणे सह शब्द आद्युदात्त इतिनञ्चांवः नविस्यं वा
वादीनामभावुदात्तौ उभोग्रहणमनुदात्तं पदमेक वर्जमित्यस्य बाधा
य चादयोनुदात्ताः स्पष्टं यथेति पादान्ते तंनेमिमृभवोययथा पादांते।
किं यथानो अदितिः करन् प्रकारादिद्विरुक्तौपरस्यांनउदात्तः पटुः प
टुः शेषंसर्वमनुदात्तं शेषनिघातादिद्विरुक्तस्यापरमित्यर्थः प्रशाय्यं दि
वेदिवे इतिशांतनवाचार्यप्रणीते फिट्सूत्रेषु तुरीयः पादः आद्यु।

५१

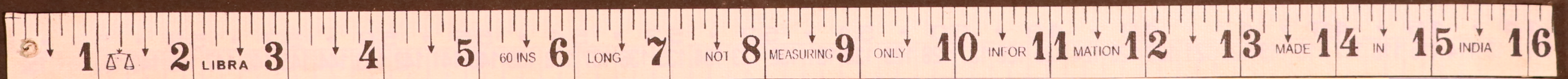

दानस्य प्रत्यय आद्युदात्तः अग्निः कर्तव्यं अन्तदात्तौ व्यापितौ।
सर्वस्यापवादः यज्ञस्यः नपोऽसुच्छति शाज्ञियोरन्तदात्तन्वेस्वरि
नाश्रवयोश्चितः अंतउदात्तः चितःसप्रकृतेर्बहुकजर्थाश्चिति
प्रत्ययेसतिप्रकृतिप्रत्यय समुदायस्यांत उदात्तोवाच्य इत्य।
र्थः नभंतामन्यके यकेसरस्वती तकन्यता तद्धितस्य चित
स्तद्धितस्यांतउदात्तः सर्वेणासिद्धेचित्स्वरवाचनार्थमिदं कौं
जायनाः किंतः कितस्तद्धितस्यांतउदात्तः यदाग्नेयः नित्य
भोजसः अंतउदात्तः निसोयावः सवितः सावेकावस्त्रीया

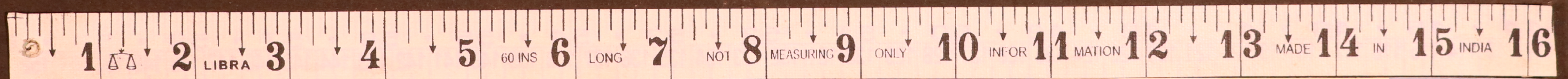

सि·
कौ·

दिर्विभक्तिः सुः सप्तमी बहुवचनं तत्र्यपकान् ततः परान्
तीयादिर्विभक्तिरुदात्ता वाचाविरूपः सौकिं राज्ञेत्यादौ।
एकाचोराजशब्दात्परस्यसोऽभूत् राज्ञोऽनुनं विधत्ते राजनि
त्वे तृतीयादिः किं नदर्देर्शीवाच अन्तोदात्तादुत्तरपदाद।
न्यतरस्यामनित्यसमासे नित्याधिकारविहितसमासादन्य
त्र्यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच्ततः परा मीयादिर्विभक्तिरं
तोदात्तायास्मात् परमवाचा अंचेश्छदस्यसर्वनामस्थान।
अंचेः पराविभक्तिरुदात्ता इंद्रोदधीव चाविति पूर्वपदा।

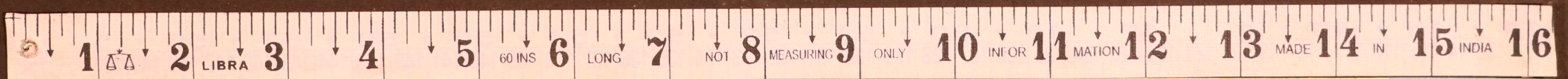

नो दात्तत्वप्रसंगे तृतीयादिविभक्त्युत्पन्नमाने ऽसर्वनामस्थान।
ग्रहणं शसप्रभृति ग्रहार्थं प्रतीचो वाहृत् ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रै
द्युभ्यः पथ्यो ऽसर्वनामस्थानं विभक्तिरुदात्ता प्र — हा ऊड्ठु
पथाग्रहणं कर्त्तव्यं इह माभूत् प्रत्युषा प्रत्युषे इदं पथि
स्तेभिर्ब्भमतः प्रत्यादेशे नीसीदात्तादिविभक्त्युत्पत्तेः न च तत्रान्तोदा
त्तादिविभक्त्युत्पत्तेः न च तत्रान्तोदात्तताप्रसक्ती निवाच्य इदमोन्वा
देशे शानुदात्तस्तृतीयादाविति सूत्रेणानुदात्तस्य प्रशोविधा
नात् तेन भः माभ्यां गाअप्रु पदन्नोमास् हन्निस अनिषट्टप

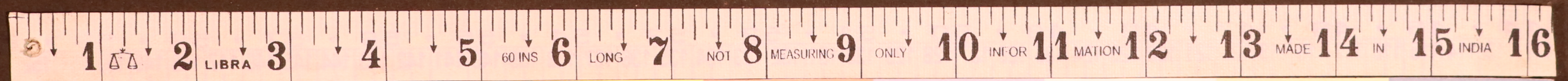

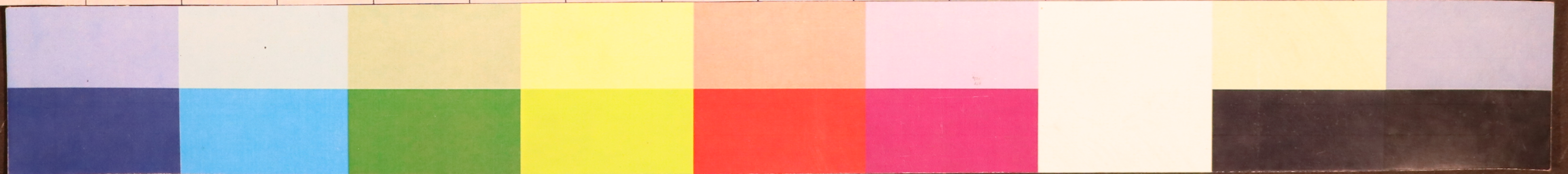
सि॰
वै॰

दादयः पुञ्जांभूमिः दद्भिर्नजिह्वा जायते ~स्मिमासि मन ।
स्मिन्महद्धा अश अयांफेनेन~~~ अधाते ~दुंमः रे रायावा ।
यं रायोर्धानादिवु दिवेदिवे अष्टनोदीर्घात् शसादिर्विभ
क्तिरुदात्ता अष्टाभिर्दशभिः शतुरनुमोनद्यजादी अनुमयः
शतृप्रत्ययः नदंतोदात्तांत्परानदी अजादिसुशसादिर्विभक्ति
रुदात्ता स्यात् अच्छारवंप्रथमाजानती क्षाएवते अंतोदात्ता ।
किं दधती अभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तः अनुमः किं नदंती
एकादेशोत्रउदात्तः अदुपदेशात्परत्वात् शतुर्लसार्वधातुक

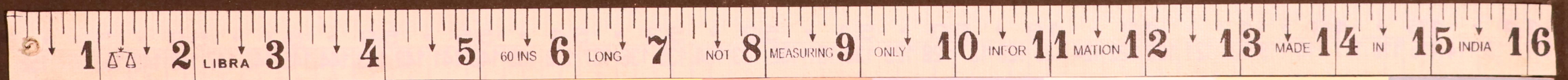

इतिनिपातः उदात्तयणो हल पूर्वात् उदात्तस्थानेयोयण्
हल पूर्वस्तस्मात्परानदीशसादिर्विभक्तिश्चउदात्तास्यात् चो
दयित्रीसून्टतानां पधानेत्री ऋतंदेवायकृण्वतेसवित्रे नोङ्
धात्वोः अनयोर्यणः परेशसादयउदात्तानस्युः ब्रह्मबंध्वा से
त्पाभिः सुभ्वे ह्रस्वनुड्भ्यांमतुप् ह्रस्वांतादंतोदात्तान्नुड्श्च प।
रोमतुबुदात्तः योऽग्निष्टिमो उदनिमो इयर्ति नुटः अदत्तएवं
नः अंतोदात्तात्किंमात्वाविदद्विघ्नमान् स्वरविधौव्यंजनमवि
द्यमानवद्दित्येनतद्वन मरुत्वान इंद्र निघ्नन्त्वाम्वाघवागाहि।

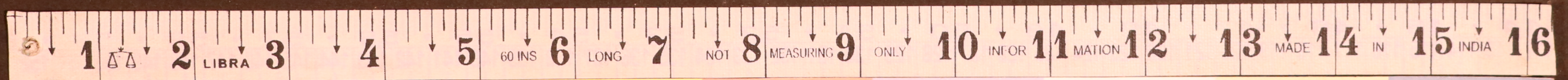

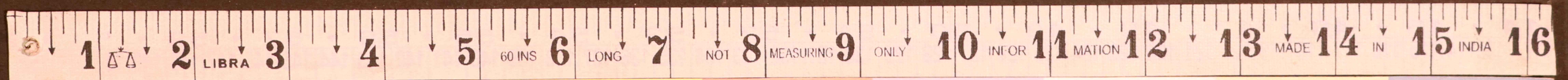
रेशब्दाच्च रेवाँ इंद्रेवतः नामन्यतरस्यां मतुपियोह्रस्वस्तदंतादं
तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा चेतंतीं सुमतीनां ङ्याश्छंदसि ङ्यापरो
नामुदात्तो वा देवसेनानामभिभंजतीनां वेत्युक्तेर्नेह जयंतीनां ।
मरुतो यंत षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः षड्भ्यो हलादिर्विभक्तिरुदा
त्ता आ षड्भिर्हूयमानः त्रिभिष्ट्वं देव नगोश्वन्साववर्णराडङ्क्रु
ङ्कृद्भ्यः एभ्यः प्रागुक्तं न गवां शता गोभ्यो गातुः शुनश्चिच्छे
पं सौ प्रथमैकवचने वर्णानाम् तेभ्यो द्युम्नं तेषां पाहि श्रु
धी हवं दिवो झल् दिवः परा झलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता द्युभि

रक्लमि झलितिकिं उपत्वाम्नेदिवेदिवे त्वचाम्पतरस्यां नुःप
राभ्रलावींदात्रा नरभिर्यमनः जित्स्वरितं निगदव्याख्यातं क्ल
नूनं तास्यनुदात्तेन्ङिः ददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्निङोः
अस्मात्परं लसार्वधातुकमनुदात्तं स्यात् तासेः कर्त्ता अन्यपयस्व
रापवादोयं अनुदात्तेत् येश्चास्ते ङितः अभिचष्टे अन्तेभिः ग
अदुपदेशात् पुरुभजाचनस्यते वित्स्वरोयनेनबाध्यते वर्द्धंग
मानेस्वेदमे नास्या दिश्यः किं अनिह्नयेमग्राणीनः उपदेशग्रह
णात् नेह हनोह्नत्राएयार्या लयग्रहणंकिं कनिह्नतिह्नानाः ।

सि॰ सार्वेनिकिं शिघ्ये अद्विङेः किं हूने यदधाने विंदीधिविदिभ्यो
वै॰ नेनिवक्तव्यं उंधेराजा यतच्चानुदात्तस्यचयत्रेतिसूत्रे भाष्येस्थितं
आदिः सिचोऽन्यतरस्यां सिजंतस्यादिरुदात्तोवा यासिष्टवर्तिरश्वि
नौ यलिचसेटीडंतोवा सेटिथलंतेपदे इडुदात्तः अंतोवा आदि
र्वास्यात् पदानैनेत्रयः नदालितीतिप्रत्ययात् पूर्वमुदात्तं लला
विथ अत्रवलारोपिपर्यायेणोदात्ताः उपोत्तमंरिति विंप्रत्ययांत
नस्योपोत्तममुदात्तंस्यात् यदाहवनीये इतिप्रत्ययस्वराः स
मासस्य अंतउदात्तः यज्ञश्रियं बहुव्रीहौ प्रकृत्यापूर्वपदं उदा

न्तस्वरितयोगि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् सत्याश्चित्रश्रवस्तमः उदा

त्तेत्यादि किं सर्वानुदात्ते पूर्वपदे समासांतोदात्तत्वमेव यथा ।

स्यात् समयाह्नः तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्यय ।

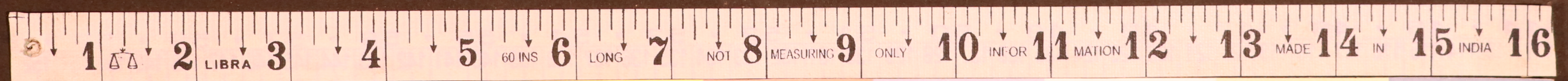
द्वितीयाकृत्याः सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या तुल्यश्वेतः

कृष्णतुल्याख्याश्रजात्येति तत्पुरुषः किरिणाकाणः किरिका

णः पतयन्मदयेत्स्याव मंदयन्निमाद्के ईद्वेसखेतिसप्तमीत ।

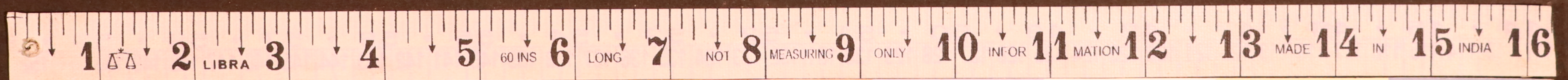
त्पुरुषः शास्त्रीश्यामा अव्ययेनञ्कु निपातानां अजज्ञोवापषः

परिगणनं किं स्नात्वाकालकः मुहूर्तसुखं भोज्योष्णं वर्णि

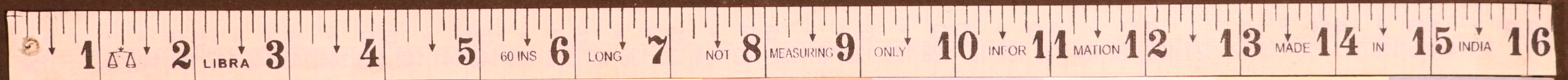

सि॰ वर्णो वर्णेनेति वर्णवाचिन्युत्तरपदे परतवर्जिते वर्णवाचि पूर्वपदं प्रा
वै॰ कृत्या तत्पुरुषे कृष्णसारङ्गः लोहितकल्माषः कृष्णशब्दो नक्
प्रत्ययान्तः लोहितशब्द इतन्तः वर्णः किं परमकृष्णः वर्णेषु
किं कृष्णतिलाः अन्ये नेति किं कृष्णेनेः गाधलवणयोः प्रमाणे प
तयोरुत्तरपदयोः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या अरि
त्रगाधमुदकं तत्प्रमाणमित्यर्थः गोलवणं यावद्गवे दीयते ता
वदित्यर्थः अरित्रशब्दस्यान्तोमध्योदात्तः प्रमाणमियत्तापरिच्छे
दमात्रं न तु नरामामपव प्रमाणे किं परमगाधं दायाद्यं दाया

५९

दे तत्पुरुषे प्रकृत्या धनदायादः धनशब्दः क्तप्रत्ययांतः प्रत्यय
स्वरेणाद्युदात्तः दायाद्यं किं परमदायाः प्रतिबंधि चिरकृच्छ्र।
योः प्रतिबंधवाचि पूर्वपदं प्रकृत्यापन्नयोः परतस्तत्पुरुषे गा
मनचिरं व्याहरणकृच्छ्रं गमनं कारणविकलतया चिरकाल
भाविकृच्छ्रयोगि वा प्रतिबंधि जायते प्रतिबंधिकिं मूत्रकृच्छ्रं
पदे ऽपदेशे व्याजवाचि निपदशब्द उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या।
तत्पुरुषे मूत्रपदेन प्रस्थितः उच्चारपदेन मूत्रशब्दः पचाद्यजं
नः स्वजंतः उच्चार शब्दोपपदंतस्याथादिस्वरेणांतोदात्तः अपदे

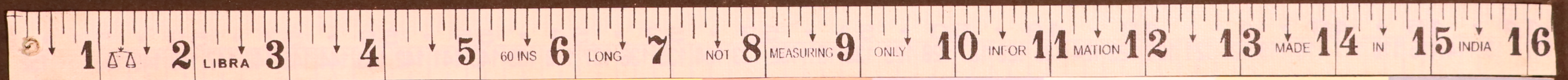

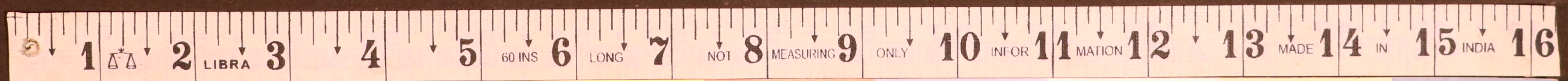
सि॰
वै॰

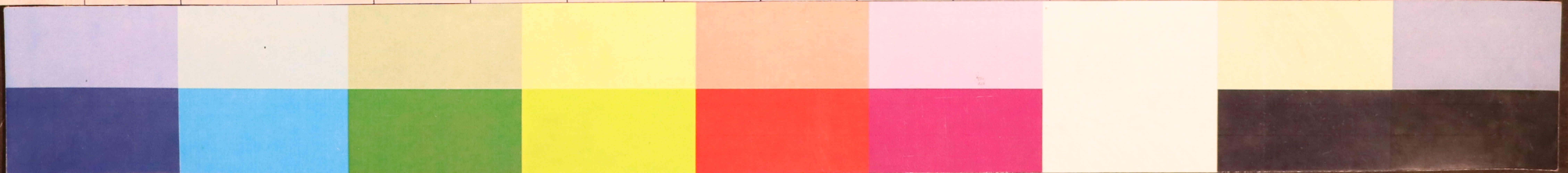
शेकिं विस्पष्टपदं निवातेवातत्राणे निवातशब्देवातत्राणवाचिनि
तत्पुरुषेपूर्वपदंप्रकृत्या कुटीनिवातं कुड्यनिवातं कुटीशब्दोगौ
रादिङीषंतः कुड्यशब्दोऽप्यंतः यत्नंतस्यत्ये वातत्राणेकिं राज
निवातवसति निवातशब्दोयमरूढः प्रास्य शारदेनार्तवे ऋतौ
भवमार्तवंतदन्यवाचिनि शारदशब्देपरेतत्पुरुषेपूर्वपदंप्रकृ
त्या स्वरंस्यात् रज्जुशारदमुदकं शारदशब्दोनूतनार्थः तस्या
स्वपदविग्रहः रज्जोःसद्यउद्धृतं रज्जुशा॰ पूर्वैरस्तुक्तेन्याद्युदात्तो
त्वत्पादितः अनार्तवेकिं उत्तमशारदं अध्वर्युकषाययोर्जातौ ।

५७

एतयोपूर्वतोऽन्यानि वा विनिन्तपुरुषपूर्वपदं प्रकृतिस्वरं कठाव
र्युः दौवारिककषायं कटशल्कः पवायजनः स्माहैशंपापनोंते
वासिभ्यश्चेतिणिनेः कठचरकाल्लुगिनिलक द्वारेनियुक्तश्चेतिठ
कंनोदात्तः नात्नौकिं परमार्थग्रुः सदृशाप्रतिरूपयोः सादृश्यो
अनयोः पूर्वं प्रकृत्यापितृसदृशः ‸ सादृ—परमसदृशः समा पितृ--
सार्थोप्रपज्यमानतानसादृश्यं द्विगौप्रमाणे द्विगावुत्तरपदे
प्रमाणयाविनिन्तपुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं प्राच्यसप्तसमः
सप्तसमाः प्रमाणमस्य प्रमाणेलोद्विगोर्नित्यमितिमात्रचो

सि॰ लुक् प्राच्यशब्द आद्युदात्तः प्राच्यस्यासौ सप्तसमश्च प्राच्यस

वै॰ प्तसमः द्विगौ किं व्रीहिप्रस्थः प्रमाणे किं परमसप्तसमः गन्त

व्यपण्यं वाणिजे वाणिजशब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्यवा

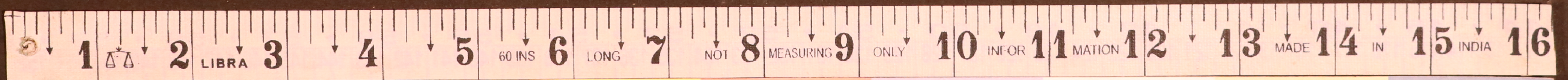
चि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं मद्रवाणिजः गोवाणिजः सप्त।

मीसमासः मद्रशब्दो रक्प्रत्ययान्तः गन्तेति किं परमवाणिजः

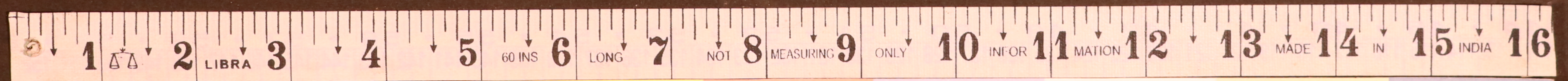
मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके मात्रादिषु परतो नपुंसकवाचि

नि तत्पुरुषे तथा भिक्षायास्तुल्य प्रमाणं भिक्षामात्रं भिक्षाश

ब्दो गुरोश्च हल इत्यप्रत्ययान्तः पाणिन्युपज्ञं पाणिनिशब्दो ह्या।

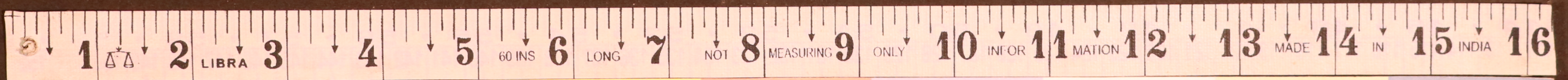

युदात्तः नंदोपक्रमं नंदशब्दः पचाद्यजंतः ऋभुक्षायं ऋभुशब्द
आद्युदात्तो नित्वात् नपुंसके किं कुण्डलाया स्वप्रियपयोर्हिते
पत्योः परयोर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा गमनप्रियं गमनस्
वि गमनशब्दो लित्स्वरः हिते किं परमस्व प्रीतौ च प्रीतो ग
म्याम्याशागज्ञं आसनास्वंपायसं क्वाज्ञप्रियोनध्यायः आह्न।
णक्वात्र शब्दो प्रत्ययस्वरेणांतोदात्तो प्रीतो किं राजस्वं स्वस्वा
मिनि स्वामिशब्दे परे स्ववाचि पूर्वपदं तथा गोस्वामो स्वकि प
रमस्वामी पत्नावैश्वर्ये दमूनागरुत्पतिर्दमे नभ्वाकचिदि

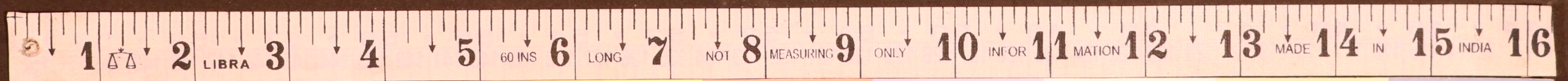

सि॰ विष पतिशब्देपरे ऐश्वर्यवाचिनिनत्पुरुषे नेत्नानिप्रकृत्या भुव॰
वै: पतिः भूपतिः वाकपतिः चित्पतिः दिवि भूपतिः याभ्भुवनं उक्त
विषये भुवनपतिः २ भस्त्वभ्मात्निभ्यश्निकुन्ननोभुवनशब्दः
आशंकाबाचने दीयस्संभावने अस्तित्वाध्यवसायः संभावनं
गमनाशंकमस्ति गमनाषाथं गमनेदीयः गमनमाशंकाते
आबाध्यनेनिकदनतरिनिदासंभाव्यते संभावनेकिं परमनेदी
यः पूर्वैभूतपूर्वै आढ्योभूतपूर्वः आढ्य पूर्वः पूर्वशब्दोवृत्ति
विषये भूतपूर्वैवर्तते भूतपूर्वैकिं परमपूर्वः सविवननीउम

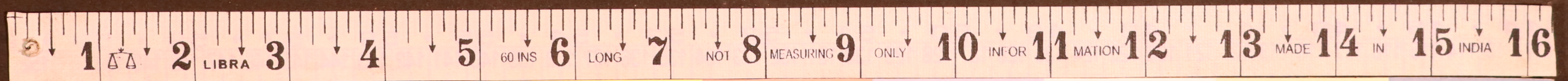

मर्यादसवेशसदेशेषुसामीप्ये एषुशर्वेप्रक्रान्ता मद्रसविधं गां
धाविसनीडं कश्मीरसमर्यादं मद्रसवेशं मद्रसदेशं सामीप्येकिं
सहमर्यादयासमर्यादस्तेत्रं चैत्रस——दं विस्पष्टादीनिगुणवच
नेषु विस्पष्टकटुकं विस्पष्टशाद्वोगनिरनंतर श्नपाद्युदात्त विसे
किं परमलवणं गुणेनिकिं विस्पष्टव्यालक्षण विस्पष्ट विचित्र व्य
क्त संपन्नपंडित कुशल चपल निपुण प्रज्ञावमकन्पापवन्तः
भावे कर्मधारये प्रज्ञकन्न श्नपादशावति प्रवमपावाचिनिचोत्त
रपदेभाववाचि शर्वेपदे प्रक्रन्तागमनश्रेष्ठंगमनन्याय गमनाव

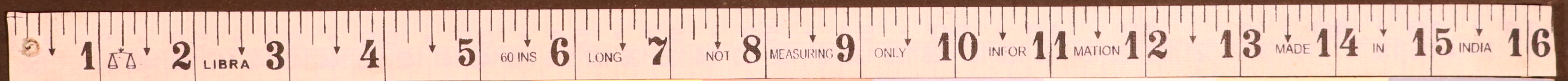

सि· मं गमनकनिष्ठं गमनपापिष्ठं श्रेतिकिं गमनशोभनं मा—।
वै· किं गमतेनेनेति गमनश्रेयो गमनश्रेय केनिकिं षष्ठीसमासेमा
भूत् कुमारस्य कर्मधारये —मारश्रमणा कुमारशब्दोन्तोदात्त
आदिः प्रत्येनसि कुमारस्यादिरुदात्तः प्रत्येनसिपरेकर्मधारये
——— भत्वमेनोऽस्यस्त प्रत्येनाः कुमारप्रत्येनाः पूगेष्वन्यतरस्यां
पूगागणास्तेषूक्तं वा कुमारचातकाः कुमारजीमूताः आयुदा
त्तत्वाभावे कुमारस्यैवेभवति भगनकालकपालभगालशारी
वेष्वद्विमौ पश्चपरेषु पूर्वे प्रकृत्यापं चारत्नयः प्रमाणामस्यां

९:

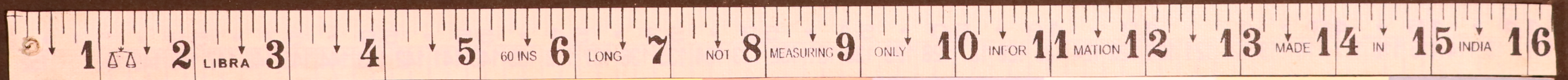

चारत्निः काल दशमास्यः पंचमासान् भृतः पंचमास्यः तमा।
चीष्टश्नपचिकारेद्दि गोर्यप पंचकपालः पंचशारावः सांख्या।
याश्ति पंचशाष्कुः आद्युदात्तः श्गंतादिगुकिं पंचाम्बः द्विगो
किं परमारत्निः बहून्यतरस्यां बहुशाष्कुलस्तथा वा बहूरत्निः २
बहुमास्यः २ बहुकपालः २ बहुशाष्कोन्तोदात्तः तस्पयणास्
स्युदात्तस्वरितयोरिति नवति दिष्टिवितस्त्योश्च एतयोः पर।
नः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगौ पंचदिष्टिः २ पंचवितस्तिः सप्तमी
सिद्धशुष्कपक्वबंधेष्वकालात् अकालवाचिकं सप्तम्यंतं — क

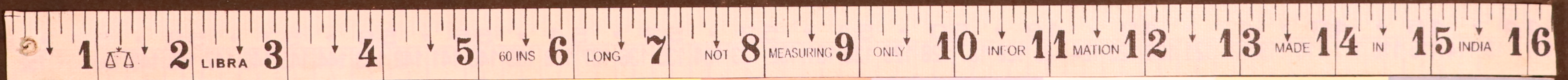

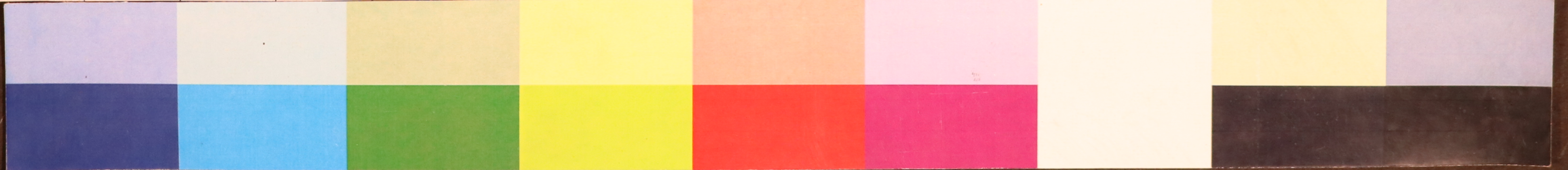
सि॰
वै॰

त्यासिद्धादिषु सांकाश्यपतिरण्यांतः आतपस्त्वष्कः स्थाष्टेनिष्टन्नेन :
चक्र ¯ धः चक्रुशङ्कोनोदात्तः अकालान्किं पूर्वाह्णमिद्धः क्र
त्वरेणवाधिन्नः ---तीस्वरः प्रतिप्रसत्यते परिप्रत्युपापाद्वर्ज्य
मानाहोरात्रावयवेषु पतेप्रक्रत्या वर्ज्यमानवाचिनि आहोरा
त्रावयववाचिनि चोत्तरपदे परित्रिगर्त्तंहृणोदेवः प्रतिश्वर्वी ह्मं
प्रत्यपरात्रं उपपूर्वरात्र अपत्रिगर्त्तं उपसर्गा आद्युदात्ताः ।
व ¯ ब्रीहितत्पुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदं अपपर्यो
रेवर्ज्यमानोत्तरपदं तयोरेववर्जनार्थत्वात् अहोरात्रावयवा

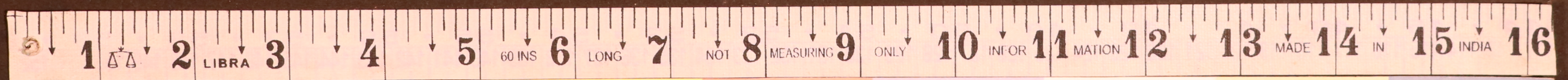

अपिवर्त्तमानाएवनयोर्भवति वर्त्तेतिकिं अग्निश्रुति राजन्यबहु
वचनद्वंद्वेंधकवृष्णिषु राजन्यवाचिनांबहुवचनानामंधकवृष्णि
षु वर्त्तमाने द्वंद्वे पूर्वपदप्रकृत्याश्वाफल्कचैत्रकाः शिनिवासुदे
वाः शिनिराधुदात्तोलक्षणयाणनदपत्येवर्त्तते राजन्यकिं द्वै-मै
मायनाः द्वीपेभवाद्वैप्याः भैमेरपत्यपुत्रवाभैमायनः अंधकवृष्ण
य एतेनतु राजन्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानांक्षत्रियाणांग्रह
णार्थं नैतेनतथा बहुवचनकिं संकर्षणवासुदेवौ द्वंद्वेकिं वृष्णी
नाकुमाराःवृष्णिकुमाराः अंधकवृष्णिषुकिं कुरुपंचालाः संख्या

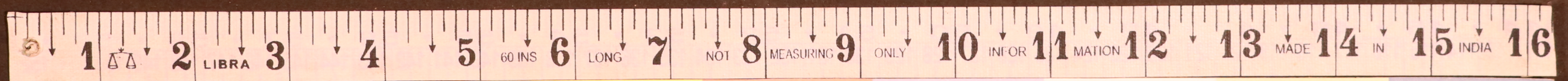

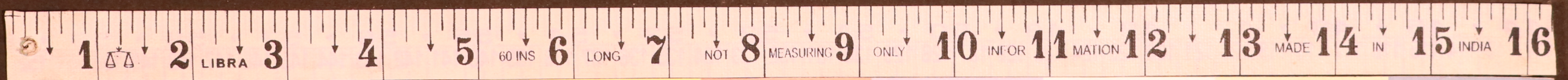
सि॰ संख्यावाचिपूर्वपदं प्रकृत्याद्वन्द्व द्वादश त्रयोदश त्रेस्त्रयसादेशो
वै॰ ऽनोदात्तो निपात्यते आंचार्योपसर्जनश्चांतेवासी। आचार्योपस
र्जनांतेवासिनां द्वन्द्व पूर्वपदं प्रकृत्या पाणिनीयरौढीयाः छस
रेणामध्योदात्तावेतौ आचार्योपसर्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणां सक
लो द्वन्द्व आचार्योपसर्जनो यथा विज्ञायेत नेनेह न पाणिनीयदे
वदत्तौ आचेति किं छादसवैयाकरणाः अंतेवासी किं आपि
शलपाणिनीयेशास्त्रे कार्त्तकौजपादयश्च पर्यां द्वन्द्वे पूर्वप
दं प्रकृत्या कार्त्तकौजपाकृतस्येदं कुजपस्येदमित्यणांतो साव

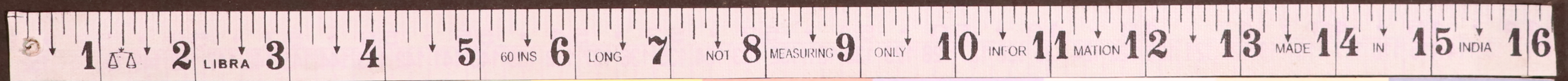
रीमांड्केयौ महान् व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभार।
तहै लिहिलरौरवप्रवृद्धेषु महच्छब्दः प्रकृत्याद्योदात्तादिषु द।
शसु महाव्रीहि महापराह्णः महागृष्टिः महेष्वासः मह।
च्छब्दोन्तोदात्तः सन्महदिति प्रतिपदोक्तसमासएवायंस्वरः।
नेह महतोव्रीहिर्महद्व्रीहिः क्षुल्लकश्चवैश्वदेवे चान्महान् त
क्षुल्लकवैश्वदेवं महावैश्वदेवं क्षुधंलातीति क्षुल्लं तस्मादज्ञाता
दिषु कें नौदात्तः उष्ट्रः सादिवाम्योः उष्ट्रसादी उष्ट्रवामी उष्ट्र:।
इति उष्ट्रस्याद्युदात्तः गोःसादसादिसारथिषु गोसाद गोसा

सि॰ दिः गोसारथिः कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरू
वै॰ पापारेवडवातैतिलकद्रूः पण्यकंबलोदासीभाराणांच एषां
समासानादासीभारादेश्चपूर्वपदंप्रकृत्या कुरूणांगार्हपतंकु
रुगार्हपत ३ऋत्ययातःकुरुः वृजेरितिवाच्यं वृजिगार्हपतं ३
जिराद्युदात्तः रिक्तोगुरुः रिक्तविभाषेतिरिक्तशब्दः असूतजा
ला२ रती असूतजरती अश्लीलंदृढरूपाअश्लीलदृढरूपा अश्लील
शब्दोमसमासत्वात् आद्युदात्तः श्रीर्यस्यास्तितत् श्लीलं सि
ध्मादित्वाल्लच् कपिलकादित्वाल्लत्वं पारेवडवेवपारेवडवा निपा

तनादिवोर्थेसमासोविभक्त्यलोपश्च पारशब्दोहनादित्वादंतो।
दात्तः तैतिलानांकद्रूः तैतिलकद्रूः तितिलिनोपत्यं॥ शैवाद्यन्य
णांतः पण्यशब्दोयदंतत्वादाद्युदात्तः पदापकंबलः संज्ञायामि
तिवक्तव्यं अन्यत्रपण्यानमेकंबले समासांतोदात्तत्वमेव प्रति
पदोक्ते समासेकृत्याश्चेषस्वरोविहितः दास्याभारोदासीभारः।
देवहूतिः यस्यतत्पुरुषस्यपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यतेनोविशिष्य
वचनविहितंसमस्तौदासीभारादिषुद्रष्टव्यः सरायेसगुरेष्यां पुरं
शरीरं॥ पतेस्वामिनिकर्मण्यधिकरणोविचेतिकिमन्यथः अ

सि·
वै·

लकुक्षांदृसः नविषयस्येत्याद्युदात्तः पुरशब्दः चतुर्थीतदर्थे चतु
र्थ--- यत्तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या यूपदारु अर्थे अर्थेप
रे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या देवार्थं क्ते च क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या गोहि
तं कर्मधारयेऽनिष्ठा क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या श्रेणिकृताः
श्रेणिशब्द आद्युदात्तः पूगकृताः पूगशब्दोन्तोदात्तः कर्मधारये
किं श्रेण्या कृतं श्रेणि कृतं अनिष्ठा किं कृताकृतं अहीने द्विती
या अहीनवाचिनि समासे--- नेपरे द्विती--- तं प्रकृत्या कष्टश्रितः
ग्रामगतः कष्टशब्दोन्तोदात्तः ग्रामशब्दो नित्स्वरे ।

